

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Vijandbeelden : de veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992

Hijzen, C.W.

Citation

Hijzen, C. W. (2016, November 16). *Vijandbeelden : de veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992*. Boom, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44272>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44272>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/44272> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Hijzen, Constant

Title: Vijandbeelden : de veiligheidsdiensten en de democratie, 1912-1992

Issue Date: 2016-11-16

HOOFDSTUK 3

Offensief en autonoom. De veiligheidsdienst in handen van ambtenaren, 1952-1961

INLEIDING

In zijn overdrachtsnota aan opvolger Louis Beel, minister van Binnenlandse Zaken tussen 1952 en 1956, waarschuwde Frans Teulings op 1 augustus 1952 dat de veiligheidsdienst 'de neiging had zich in zichzelf op te sluiten' en 'zijn eigen weg te zoeken'. Dat lag ten dele besloten in 'de aard' van het werk, maar omdat Einthoven de drang had het 'organisatieschema steeds meer uit te breiden', wat 'op zichzelf ook weer begrijpelijk' was vanwege het 'ruime terrein van de werkzaamheden', was het nodig dat de minister toch enige controle zou uitoefenen. Teulings deed Beel twee adviezen aan de hand. Ten eerste moest Beel naast een 'krachtige gezagslijn' een 'sfeer van vertrouwen' creëren tussen hemzelf en 'beide leiders van de dienst'. 'Persoonlijk contact' met Einthoven, 'een figuur die personen sterk zag in een zwart-wit oordeel', was van het grootste belang. In aanvulling daarop raadde Teulings aan contacten aan te knopen met de *opposite number* – een hoge ambtenaar op Binnenlandse Zaken die nauw contact met de dienst onderhield. Deze was een 'onmisbare grijparm om oog en vat op de dienst te houden'. Een tweede advies van Teulings was bedoeld om de expansiedrift van de Binnenlandse Veiligheidsdienst 'in de hand te houden'. Hij had een *efficiency*-rapport laten schrijven met daarin 'de kwaliteit der verrichtingen' van alle BVD-afdelingen. Dat was 'bepaald nodig om de uitgroei van de organisatie op redelijke beoordelingsgrond te bezien'. Teulings raadde Beel aan op basis daarvan de groei van de dienst beslist 'in de hand te houden'.¹

Teulings' nota was in retrospectief een blauwdruk. Hij beschreef in de kern wat Einthoven tot aan zijn pensioen in 1961 zou blijven doen: het minimaliseren van politieke, ambtelijke en maatschappelijke bemoeienissen met zijn dienst om ondertussen het werkkterrein van zijn dienst te maximaliseren. Einthoven slaagde daar in de jaren vijftig in, vooral omdat op binnenlands veiligheidsterrein relatieve rust was ingetreden. Dat wil zeggen: waar Einthoven in de voorgaande periode, tussen het einde van de Tweede Wereldoorlog en de oprichting van de Vaste Kamercommissie voor de BVD, nog onophoudelijk met zijn politiek-bestuurlijke en ambtelijke omgeving in gevecht was over het

voortbestaan en de staatsrechtelijke, politieke en ambtelijke fundamenteën van zijn dienst, daar kon hij zich in de periode tussen 1952 en zijn pensionering per 1 april 1961 meer richten op de organisatie en werkzaamheden van de Binnenlandse Veiligheidsdienst zelf.

De belangrijkste formele en institutionele knopen waren nu doorgehakt: er was een mandaat, de financiën waren verzekerd en de politiek-ambtelijke inbedding was geregeld. Toen op Burgers aandringen in 1952 de Vaste Kamercommissie voor de BVD werd ingesteld, werd bovendien de relatie tussen de veiligheidsdienst en de parlementaire democratie minder gespannen. De Koude Oorlog bood bovendien een duidelijke vijand: de communist. De BVD mocht er dus zijn. Hij moest er zelfs zijn, enerzijds door de inbedding in de NAVO (de veiligheidsdienst was aangewezen als nationale beveiligingsautoriteit) en anderzijds om uitvoering te kunnen geven aan enkele van de anticommunistische maatregelen waartoe Drees' kabinetten tussen 1948 en 1952 hadden besloten, zoals het Ambtenarenverbod en de Wet buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag. Om communisten te kunnen weren uit gevoelige functies in het overheids- en defensieapparaat of om een lijst van staatsgevaarlijke revolutionairen te kunnen samenstellen die op 'uur U' zouden worden opgepakt, dienden de betrokken overheids- en defensieorganisaties immers te kunnen vaststellen of individuen behoorden tot het ledenbestand van extremistische (lees: communistische) organisaties. De Binnenlandse Veiligheidsdienst werd de hofleverancier van dit soort gegevens.

De relatieve rust in de nabije politieke, ambtelijke en maatschappelijke buitenwereld was voor een groot deel te danken aan een stabiel en door de meerderheid omarmd vijandbeeld. De maatschappelijke en politieke verhoudingen werden beheerst door het Koude Oorlogsconflict. Een mogelijke militaire aanval van de Sovjet-Unie, voorafgegaan door vijfde colonne-activiteiten door Nederlandse communisten, domineerde de dreigingspercepties in politiek en maatschappij. Ook tegen de Communistische Partij Nederland was niet-communistisch Nederland eensluidend vijandig. De communisten bevonden zich in een politiek en maatschappelijk isolement.² Hoezeer de CPN daaraan zelf bijdroeg, bleek wel toen partijleider Paul de Groot in de Watersnoodramp van 1953 een revolutionaire crisis zag die moest worden uitgebuit.³ Tegen de nationale solidariteit jegens de slachtoffers in zei De Groot dat hij Drees daarvoor verantwoordelijk hield; 'In een rotte staat staan rotte dijken', sprak hij. Bovendien ontmaskerde hij de West-Duitse en Amerikaanse militaire hulp bij het redden van slachtoffers als een voorbode van een imperialistische bezetting.⁴ De Groot vernielde alle bruggen, met als gevolg verscherpte maatschappelijke tegenstellingen. Dat bleek wel tijdens de opstootjes tegen bijvoorbeeld het CPN-hoofdkantoor tijdens de 'Hongaarse Furie' in 1956.⁵ De maatschappij kenmerkte zich in de vroege Koude Oorlog door een zwaarbeladen ideologisch vijandenken. In het parlement debatteerden communisten en niet-communisten op ongemeen agressieve toon.⁶

Het veiligheidsbeleid veranderde in de jaren vijftig niet ingrijpend. Onder druk van de Verenigde Staten verruimde premier Drees begin jaren vijftig wel de defensiebegroting,⁷ maar voor het overige ging hij verder op het sinds 'Praag' ingeslagen pad. Daarmee werd het communisme vooral zichtbaar en zuinig bestreden, met als primair doel de bevolking gerust te stellen. Daarvan getuigde ook de in 1952 opgerichte civiele verdedigingsorganisatie Bescherming Bevolking (BB), die materiële voorraden moest aanleggen, gasmaskers moest uitdelen en noodhavens moest aanleggen voor als er een nieuwe wereldoorlog zou uitbreken.⁸ Zij kreeg hiervoor zo weinig geld dat CHU-Kamerlid Beernink erop wees dat 'het hier om mensenlevens ging, dus het kostenbezwaar niet de doorslag mocht geven'; maar dat laatste was voor Drees wel het geval: de maatregel mocht niet te veel op de begroting drukken.⁹ De psychologische waarde van het bestaan van de BB was kortom belangrijker dan de uitwerking ervan in de praktijk.

Tegen deze achtergrond bouwde Eindhoven de Binnenlandse Veiligheidsdienst verder uit. Met het uittekenen en opbouwen van de organisatie en werkzaamheden was hij al in 1946 begonnen, toen hij groen licht kreeg om de Centrale Veiligheidsdienst op te zetten, maar nu brak een periode van consolidatie en expansie aan. Onder zijn leiding kwam een professionele, offensieve veiligheidsdienst tot stand. De Binnenlandse Veiligheidsdienst, door Eindhoven dicht tegen de Amerikaanse *Central Intelligence Agency* aan gepositioneerd, werd een frontstrijder in de Koude Oorlog, met een uitgebreid actierepertoire, zelfs actief op het terrein van de psychologische oorlogvoering.

In zekere zin liet Eindhoven de BVD bij zijn pensioen oppermachtig achter: de BVD-leiding kon zelf bepalen welke vorm en inhoud de veiligheidsdienst kreeg, zonder zich veel gelegen te laten liggen aan opvattingen van politieke, ambtelijke of maatschappelijke spelers. Dat impliceerde echter niet dat die spelers tussen 1952 en 1961 niet geprobeerd hebben om toch invloed uit te oefenen op vorm en inhoud van de veiligheidsdienst. Ambtelijke gremia als de Bijzondere Voorlichtingscommissie en de Coördinatiecommissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, maar ook PvdA-fractievoorzitter en voorzitter van de Vaste Kamercommissie voor de BVD Jaap Burger en minister van Binnenlandse Zaken tussen 1956 en 1959 Teun Struycken trachtten invloed uit te oefenen op Einthovens ambities en de activiteiten van zijn dienst.

Zoals Teulings al schetste, probeerde Eindhoven die bemoeienissen te minimaliseren, om zo zijn eigen invloed te maximaliseren. Dat resulteerde in een spel waarin politiek en bureaucratie trachtten het binnenlandse veiligheidsterrein te beïnvloeden. Aan de ene kant waren er de spelers rondom de dienst die een rol opeisten, het BVD-beleid wilden aanpassen of de begroting begrensd; anderzijds verjoeg Eindhoven hen meestal met ministeriële toestemming in de ene hand en het Koninklijk Besluit in de andere, van het binnenlandse veiligheidsterrein. In dit spel draaide het weliswaar om minder fundamentele en structurele thema's dan in de voorgaande periode en waren de gevolgen voor de

veiligheidsdienst bovendien minder ingrijpend; deze strijd genereerde evengoed nieuwe invullingen van de organisatie en legitimiteit van het binnenlandse veiligheidswerk. Die ontwikkeling leggen we nu onder de loep.

EINTHOVENS DIENST

De grootste invloed op de veiligheidsdienst ging in deze periode uit van BVD-hoofd Louis Einthoven. Naast zijn persoonlijke geschiedenis, die kort is weergegeven in het voorgaande hoofdstuk, was Einthovens karakter van grote invloed op de manier waarop hij de veiligheidsdienst vormgaf. Einthoven was vaderlandslievend en koningsgezind. Daarbij was hij extravert, kon zelfs uitgesproken emotioneel reageren op anderen en had een krachtige persoonlijkheid.¹⁰ Minister Toxopeus vond dat Einthoven in tegenstellingen dacht.¹¹ Bovendien was hij streng. Niet voor niets bleven velen hem ‘de kolonel’ noemen, ook nadat het gemilitariseerde Bureau Nationale Veiligheid was opgeheven en Einthoven die rang feitelijk niet meer had.¹² Zijn opvolger als hoofd-BVD Jacobus Smede Sinninghe Damsté herinnerde zich Einthoven als een ‘godsdienstig man met geldingsdrang’ die alleen al door zijn postuur een indrukwekkende verschijning was. Volgens hem maakte Einthoven iedere maand wel met iemand ruzie.¹³ Bovendien, aldus Jan Kan – secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken tussen 1954 en 1959 – had Einthoven ‘een grote overtuigingskracht’, al was hij ‘wel zeer lang van stof’. Hierachter vermoedde Kan echter een afmattingstactiek, want ‘het effect van zijn urenlange verhalen was namelijk vaak, dat de minister of de sg hem toezegde ‘nog eens over de zaak te zullen nadenken’, een uitspraak die door Einthoven meestal prompt als instemming werd uitgelegd. Dit was van groot belang voor de inbedding van de veiligheidsdienst in zijn politieke en ambtelijke omgeving.¹⁴

Zo aanvaardde Einthoven vlak na de oorlog de taak om een veiligheidsdienst op te zetten. Na de ‘opruimdienst’ BNV begon het opbouwwerk van de ‘echte’ veiligheidsdienst: eerst de Centrale en vanaf 1949 de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Zijn bestaansrecht ontleende de BVD volgens Einthoven aan de ‘wereldproblematiek van het communisme’.¹⁵ Dat vormde in zijn ogen een ‘gigantische, voor niets terugdeinzende vijand, die over onbeperkte middelen beschikte’, zo bleek al in het vorige hoofdstuk.¹⁶ Het communisme bezat een inherente wil tot domineren, meende Einthoven. Anders gezegd: zolang het communisme bestond, vormde het dus een bedreiging voor het vrije Westen.¹⁷ Communisten zouden daarom altijd proberen om ‘politieke munt te slaan uit crises’ en ‘de hechtheid van de bestaande orde op de proef te stellen’. Het ‘voortdurende ondermijnende’ communistische gevaar manifesteerde zich in het geniep; het was daarom ‘sluipend’, ‘sluimerend’ en ‘versluierd’, vond Einthoven.¹⁸

In zijn optiek moest de Binnenlandse Veiligheidsdienst daarom waakzaam zijn en die onzichtbare dreiging zichtbaar maken. De bestrijding van het com-

munisme zag hij als de kerntaak ervan, een opvatting die naadloos aansloot bij de manier waarop andere westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten tegen hun taakopdracht aankeken. In de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, België en Frankrijk groeide het communisme de jaren na de Tweede Wereldoorlog uit tot de grootste bedreiging van democratie en staat, en daarmee tot de hoogste prioriteit voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Ook het in 1950 opgerichte *Bundesamt für Verfassungsschutz*, de West-Duitse veiligheidsdienst, stortte zich op de bestrijding van het communisme.¹⁹

Eindhoven kon voor de opbouw van zijn organisatie te rade gaan bij deze bevriende landen. Hoewel hij ‘flirtte’ met zijn Amerikaanse contacten, die hij bewonderde om hun offensieve aanpak van het communisme,²⁰ kopieerde Eindhoven de organisatiestructuur en opleiding uit Groot-Brittannië. De Britten waren in de jaren veertig nu eenmaal het meest bedreven in het inlichtingenwerk.²¹ Ook de Belgische veiligheidsdienst Staatsveiligheid werd in deze fase sterk beïnvloed door zijn Britse contacten.²²

De ‘transfer’²³ van het Britse inlichtingenwerk naar Nederland had vooral te maken met de Tweede Wereldoorlog, toen het Nederlandse inlichtingenbestel tot wasdom kwam in de Britse schoot. Hogere BVD-medewerkers als Piet Gerbrands bleven contact houden met degenen die zij tijdens de oorlog hadden leren kennen en die nu bijvoorbeeld voor de Britse veiligheidsdienst M15 werkten.²⁴ Een vijftal medewerkers die Eindhoven in leidinggevende functies bij de dienst voor zich zag, onder wie Piet Gerbrands en Leen Pot, mocht een maand op cursus bij M15, waarbij zij de in voordrachten en excursies opgedane kennis weer binnen de dienst zouden verspreiden.²⁵ Eindhoven kende ‘het Engelse systeem goed’, naar eigen zeggen, en hij boorde gaarne ‘hun vijftigjarige ervaring op dit gebied’ aan.²⁶

Eindhoven importeerde de principes, werkprocessen en administratieve regels voor zijn dienst rechtstreeks uit Groot-Brittannië.²⁷ De dreigingspercepties van de Britse veiligheidsdienst M15 waren echter niet één op één over te nemen: hoewel de Britse veiligheidsdienst M15 op contra-inlichtingengebied ook vooral tegen de Sovjet-Unie streed, kampte die dienst met enkele extremistische en terroristische groeperingen die de Britse rechtsorde onder druk zetten – onder meer uit zionistische hoek – die in Nederland geen rol speelden.²⁸

De BVD nam wel Britse organisatieprincipes over, zoals dat van *compartmentalization* – een strikte scheiding tussen verschillende afdelingen – en *need-to-know* (vertel een collega alleen het hoogstnoodzakelijke), alsook inlichtingenjargon, zoals het *runnen* van agenten, *tappen* van telefoons en *case-officers*.²⁹ Ook de ‘eenvoudige filosofie over *security*’ kopieerde Eindhoven van zijn ‘Britse vrienden’. De basale gedachte was dat een spion door ‘materieel of immaterieel versperringen tussen hem en zijn doel’ op te werpen, gedwongen werd tot ‘bijzondere gedragingen’, zoals ‘het overklimmen van een muur’, het ‘forceren van een deur’ of het ‘aannemen van een valse hoedanigheid’, waarmee hij zich in de kijker van de veiligheidsdienst zou spelen. Hier-

mee gaf Einthoven een van de pijlers van zijn dienst vorm: het beveiligingswerk.³⁰

Deze inzichten vertaalde Einthoven in de volgende organisatieopbouw. Zoals hij op 30 oktober 1945 en 29 januari 1946 ten overstaan van de Raad voor Oorlogvoering had verklaard, zou het zwaartepunt van de werkzaamheden van zijn dienst liggen in het contra-inlichtingenwerk en de bestrijding van politiek extremisme.³¹ Deze activiteiten versnipperde Einthoven over enkele 'kabinetsonderafdelingen' waaraan hij zelf leiding gaf, en hij bracht daar ook de opleiding van personeel, het onderhouden van externe betrekkingen en 'speciale opdrachten', oftewel het operationele werk, onder, werk dat hem het meest interesseerde.³²

In vier gewone afdelingen bracht hij het werk onder dat hem minder na aan het hart lag. Naast een afdeling 'Interne Dienst' waren er vier hoofdafdelingen. De papieren ruggengraat van de dienst werd Afdeling A, 'Centrale Documentatie'. Daar werden de centrale cartotheek en alle dossiers ondergebracht. Deze afdeling vormde, naarmate de kennis over de communistische organisaties in Nederland groter werd, hoe langer hoe meer een papieren spiegelbeeld van de communistische dreiging.³³ Het werk vergde veel mankracht – in de jaren vijftig werkte ongeveer een kwart van het personeel op deze afdeling –, maar het stond binnen de veiligheidsdienst niet in hoog aanzien.³⁴

Afdeling B deed het politieke inlichtingenwerk. Hier werd het extremisme in kaart gebracht om daarmee inzicht te verkrijgen in welke mate de democratische rechtsorde in gevaar was. Zij was begonnen onder Crabbendam als afdeling van het Bureau Nationale Veiligheid, die net als de Centrale Inlichtingendienst vóór de oorlog de politie verzocht haar gegevens over extremistische organisaties op te sturen; deze afdeling werd opgenomen in de opvolgende diensten. Samen met het contra-inlichtingenwerk werd dit in het algemeen als het 'eigenlijke' binnenlandse veiligheidswerk beschouwd. Hier werkten de meest serieuze, bedachtzame, ideologisch bevlogen en meest anticommunistische mensen.³⁵

Einthoven liet Afdeling B rapporteren en registreren.³⁶ Rapportage betrof het incidenteel en structureel informeren van de ministers, inlichtingendiensten, politieverbindingen, burgemeesters en procureurs-generaal, bijvoorbeeld in de vorm van 'regeringsbrieven',³⁷ 'weekrapporten' en 'maandoverzichten'³⁸ betreffende de capaciteit en intenties van extremistische (lees: communistische) organisaties. Gegevens over de korte- en langetermijnplannen, financiën, buitenlandse en binnenlandse relaties, de samenstelling van het ledenbestand, politieke programma's en activiteiten van extremistische organisaties waren van groot belang.³⁹ Het belangrijkste waren de maandoverzichten, waarin stevast aandacht werd besteed aan recente internationale ontwikkelingen binnen het communisme, aan de activiteiten van de Communistische Partij Nederland en haar mantelorganisaties, en aan een 'stakingsagenda'.⁴⁰

Met 'registreren' bedoelde Einthoven dat Afdeling B in wezen iedere communist, anarchist, trotskist en neonazi in Nederland met naam en toenaam

moest kennen. In samenwerking met de documentatieafdeling probeerde Afdeling B zich dus een zo compleet mogelijk beeld te vormen van extremistische organisaties.⁴¹ Op basis daarvan construeerde Afdeling B 'diepvrieslijsten', later 'porseleinlijsten', van 'te interneren' personen. Feitelijk waren zij de vijfde colonne, de 'binnenlandse tegenstander', die naar alle waarschijnlijkheid tijdens het 'uur U' de defensie zou saboteren.⁴² De criteria op basis waarvan besloten werd wie op die lijsten werd geplaatst, waren aanvankelijk ruim geformuleerd. Behalve het partijlidmaatschap werden bijvoorbeeld ook, naast de aard van de organisatie en de positie van de betrokkenen daarin, 'de politieke hardheid', de 'capaciteit om zelfstandig leiding te geven' en de 'leeftijd en lichamelijke conditie' betrokken bij de beoordeling of extremisten en anderszins staatsgevaarlijke figuren in aanmerking kwamen om op de lijsten te worden geplaatst.⁴³ Omdat op basis van dit soort criteria de lijsten veel te lang werden en daarmee de gelijktijdige arrestatie tijdens 'uur U' praktisch onuitvoerbaar werd, moesten die in de loop der tijd worden aangescherpt.⁴⁴

De inlichtingen voor Afdeling B werden via een heel scala aan methodes ingewonnen. Open bronnen als kranten, tijdschriften, brochures en alle andere denkbare lectuur van de organisaties die zij als extremistisch etiketteerde, waren het belangrijkste, evenals agenten- en informantenoperaties in de extremistische organisaties en de zogenoemde *surreptitious entry* (SE)-acties. Bij die acties braken BVD'ers 's nachts in bij (meestal) CPN-partijlokalen om daar papieren ledenbestanden weg te halen, alle gegevens te kopiëren en vervolgens de verschoven of verplaatste ladekasten op exact dezelfde plek terug te plaatsen.⁴⁵ Ook werden abonneelijsten van de bezorgers van *De Waarheid* ontvreemd, gekopieerd en heimelijk terugbezorgd.⁴⁶

Voor een groot deel was Afdeling B afhankelijk van andere spelers op het binnenlandse veiligheidsterrein, zoals de procureurs-generaal, de commissarissen van de Koningin en vooral de Gemeente- en Rijkspolitie. Hierin leek de afdeling wel enigszins op de vooroorlogse Centrale Inlichtingendienst. Afdeling B werkte nauw samen met de Plaatselijke Inlichtingendiensten (PID) en de Districtsinlichtingenrechercheurs (DIR) van de Rijkspolitie. Net als voor de oorlog woonden de politiekorpsen op verzoek van de veiligheidsdienst vergaderingen bij van extremistische organisaties. Ook lazen zij de open bronnen en rapporteerden daarover aan de Binnenlandse Veiligheidsdienst. In verschillende missiven, leidraden en maandrapporten maakte de BVD duidelijk welke gegevens hij van de politiekorpsen verwachtte.⁴⁷

De hoeveelheid gegevens over het extremisme nam explosief toe. Al die ingewonnen gegevens moesten ook geregistreerd, bewerkt, geanalyseerd en, als dat nodig was, gerapporteerd worden. Daarom werd Afdeling B opgesplitst in enkele gespecialiseerde secties. De sectie BCP (Afdeling B, Communistische Partij) was de grootste. Deze concentreerde zich op de CPN en de communistische vakbeweging. De sectie BFA richtte zich op Front- en Andere organisaties, waaronder alle communistische mantelorganisaties, zoals de Nederlandse Vrouwen-

bond en het Algemeen Nederlands Jongeren Verbond, maar ook trotskistische organisaties vielen. Voor het onderhouden van het operationele contact met de politieke inlichtingendiensten werd de sectie BOP (Operaties Politie) opgezet.⁴⁸

Afdeling C deed het contra-inlichtingenwerk, oftewel de spionagebestrijding. Terwijl Afdeling B een 'studieuze' afdeling was, waar vooral meer zicht op het fenomeen extremisme moest worden ontwikkeld, was Afdeling C actiegericht. Hier werkten veel oud-verzetslieden die het inlichtingenambacht in de vingers hadden en die maar één doel hadden: het voorkomen van succesvolle inlichtingenoperaties door hoofdzakelijk communistische landen.⁴⁹ Overigens was Eindhoven van mening dat ook de 'rustig in het land vertoevende vreemdeling spionagenetten en subversieve activiteit' kon organiseren en dus spion kon zijn.⁵⁰ Van de meeste inlichtingenofficiëren was echter bekend dat zij onder een diplomatieke dekmantel werkten. Afdeling C kon zich dan ook richten op de handel en wandel van het ambassadepersoneel van landen vanachter het IJzeren Gordijn – begin jaren vijftig meer dan honderd man.⁵¹

BVD'ers bij Afdeling C brachten deze vermoedelijke inlichtingenofficiëren en hun netwerken zo volledig mogelijk in kaart. Daarbij konden ze gebruikmaken van inlichtingenmethodes als telefoontaps, af luisteracties, volg- en observatieoperaties.⁵² Net als voor Afdeling B zette de BVD operateurs of 'runners' van de dienst in om agenten en informanten te 'runnen' (jargon voor aansturen), die de benodigde gegevens over de *requirements* (de boodschappenlijstjes) en modus operandi van de vijandige *intelligence officers* konden aanleveren. Soms slaagde de veiligheidsdienst erin een agent, bijvoorbeeld een Oost-Duitse inlichtingenofficier, te 'dubbelen'; dan liep de operatie door, maar gebruikte de BVD de operatie om meer over de tegenstander te weten te komen.⁵³ Als eenmaal was vastgesteld dat iemand daadwerkelijk inlichtingenwerk deed, dan liet de BVD deze persoon meestal doorwerken om zo meer over de methodes en *targets* van de vijandige inlichtingendiensten te weten te komen. Soms volgde echter een *persona-non-grata*-verklaring door Buitenlandse Zaken. De betreffende inlichtingenofficier werd dan het land uitgezet.⁵⁴ De meeste inlichtingenofficiëren werkten immers zoals eerder vermeld onder een diplomatieke dekmantel. Bovendien vergde strafvervolgning op basis van artikel 98 van het Wetboek van Strafrecht nagenoeg dat de politie iemand op heterdaad betrapte, iets wat in de praktijk bijna nooit lukte.⁵⁵

Afdeling D, ten slotte, verzorgde de beveiligingsadviezen voor ministeries en (defensieorder)bedrijven en de politieke antecedentenonderzoeken.⁵⁶ Hier werkten de 'apparatsjiks' van de BVD, de echte bureaucraten.⁵⁷ Dat moest ook wel, want zij moesten ambtenaren en beveiligingsambtenaren in het bedrijfsleven bewegen tot het naleven van strikte beveiligingsvoorschriften en -procedures. Vanuit deze afdeling waren de relaties met de overheid en het bedrijfsleven van groot belang. Zij overlegden dan ook regelmatig met wat genoemd werd 'de Jachtclub', waarin de beveiligingsambtenaren binnen de overheid zaten, en 'de Visclub', met daarin de beveiligingsinspecteurs van bedrijven die onderdeel

waren van de vitale industrie; daartoe werden onder andere defensieorderbedrijven gerekend. Zowel de beveiligingsambtenaren (bva's) als de beveiligingsinspecteurs (bvi's) doorliepen de basiscursus van de veiligheidsdienst. Ze maakten vanaf dat moment deel uit van beide clubs, die in hoofdzaak bedoeld waren om het contact met de rest van het overheidsapparaat en het bedrijfsleven te onderhouden en de beveiligingsmaatregelen ter voorkoming van spionage aan te scherpen.⁵⁸

Afdeling D adviseerde de overheidsorganisaties en bedrijven over het 'hangen en sluitwerk', zoals het gebruik van brandkasten, toegangscontroles, pasjessystemen en rubricering en registratie van staatsgevoelige informatie, waarbij zij aan de hand van recente *spy cases* de noodzaak van maatregelen aantoonde.⁵⁹ Ook schreef de dienst circulaires waarin deze ambtenaren op het hart werd gedrukt documentatie niet 'op schrijftafels te laten liggen', bezoekers niet alleen te laten en kasten altijd af te sluiten.⁶⁰ Daarnaast leidde Afdeling D in het kader van de NAVO-beveiligingsverplichtingen *facility security officers* op.⁶¹ Het meeste werk ging zitten in de antecedentenonderzoeken: het raadplegen van de centrale cartotheek (was iemand lid van de CPN, las iemand *De Waarheid*?) en – als het zwaardere vertrouwensfuncties betrof – inwinnen van inlichtingen door twee tot zes informanten over de persoon in kwestie. Op basis daarvan adviseerde de BVD positief of negatief; het was aan de betrokken instantie zelf om te beslissen iemand al dan niet in dienst te nemen.⁶²

Personeel en opleiding

De organisatiestructuur kwam dan wel uit Groot-Brittannië, de organisatiecultuur werd sterk beïnvloed door de dreigingspercepties van het diensthoofd. Middels het personeelsbeleid en de opleiding van nieuwe medewerkers verlichtte Einthoven zijn anticommunistische blik op de wereld in de BVD-organisatie. Vooral de opleiding werd van belang toen de begrotingsgroei zich doorzette, van 3,4 miljoen gulden in 1952 tot ongeveer 6,7 miljoen gulden ten tijde van Einthovens pensionering in 1961.⁶³ Die ging zitten in materiële zaken, zoals auto's en typemachines, maar vooral in personeel.⁶⁴ Werkten er tot de jaren vijftig slechts 150 mensen bij de veiligheidsdienst,⁶⁵ toen Einthoven afzwaaide, waren dat er 600.⁶⁶

Einthoven wierf dat nieuwe personeel onder groepen die hij uit het verleden kende en die zijn opvattingen deelden. Einthoven trok voor veel hoge functies in zijn dienst mensen aan die hij loyaal achtte, zoals administrateurs uit het voormalige Nederlands-Indië, die hij nog kende van het Hooggerechtshof in Batavia in de jaren twintig en die meestal na de soevereiniteitsoverdracht naar Nederland waren gekomen.⁶⁷ Daarnaast nam Einthoven veel nieuw personeel aan, afkomstig van de Rijks- en Gemeentepolitie. Hij kende immers haar opvattingen (hij was tenslotte korpschef geweest) en hij meende dat politiemensen zonder al te veel opleiding direct aan het werk konden, met name in de sfeer van het politieke inlichtingenwerk.⁶⁸

Voor het operationele werk nam Eindhoven ten slotte voormalige verzetslieden in dienst, meestal lieden met een gereformeerd-christelijke achtergrond, die hen sterk anticommunistisch maakte. Zij hadden aan den lijve ondervonden wat het was om onvrij te zijn en waren sterk gemotiveerd zich in te zetten voor de vrijheid van het vaderland.⁶⁹ In praktische zin hadden deze voormalige illegalen nuttige ervaring opgedaan, ofwel vanwege hun illegale werkzaamheden ofwel omdat zij zich als Engelandvaarder in Londen hadden ingespannen voor het inlichtingen- en veiligheidswerk. Cees van den Heuvel, hoofd Opleidingen van de BVD, was bijvoorbeeld lid geweest van de 'groep Albrecht', een goed georganiseerde en nooit door de Duitsers geïnfiltreerde verzetsgroep, die onder andere tussen september 1944 en mei 1945 op de Biesbosch *crossings* van verzetsstrijders verzorgde.⁷⁰

In de loop van de jaren vijftig diversifieerde het medewerkersbestand enigszins. Minister van Sociale Zaken Ko Suurhoff drong er bij Eindhoven op aan om ook sociaaldemocraten in dienst te nemen, en de 'katholieke ministers' wilden ook katholieken bij de BVD.⁷¹ Op voorspraak van Suurhoff benoemde Eindhoven, met tegenzin, in 1952 de eerste sociaaldemocraat in een hogere BVD-functie: Ad de Jonge, een overlevende uit het concentratiekamp Natzweiler, die zich bij het wetenschappelijk bureau van de PvdA had verdiept in de infiltratietechnieken van de CPN.⁷² Hij ontpopte zich tot een internationaal vermaard inlichtingenanalist, in Amerikaanse ogen *the brains of the BVD*.⁷³ Een andere grote naam van de BVD werd binnengehaald op voorspraak van Crabbendam: de katholieke Utrechtse politiemann Harmannus Cornelis Neervoort. Neervoort had een verzetsverleden en zou zich bekwamen in het operationele handwerk, met name in het agentenwerk in communistische (mantel)organisaties.⁷⁴

De eerste generatie medewerkers was in de tweede helft van de jaren veertig getraind door de Britten. Enkele medewerkers van het eerste uur, zoals Piet Gerbrands, werden opgeleid in Groot-Brittannië.⁷⁵ Gerbrands had tijdens de oorlog voor Bureau Inlichtingen gewerkt en ontpopte zich bij de BVD tot een briljante operator, met name op contra-inlichtingengebied. Hij zette in samenwerking met de CIA verschillende operaties op, onder meer via emigrantenorganisaties. Die operaties vertakten zich ook naar het buitenland, bijvoorbeeld via de CIA-station in West-Berlijn in Oost-Duitsland. Dat bracht Gerbrands, en met hem de BVD, nogal eens in het vaarwater van de Buitenlandse Inlichtingendienst.⁷⁶

De opleiding werd ook verzorgd door een medewerker van de *Metropolitan Police*, die in 1947 enkele maanden in Den Haag verbleef. Hij bracht nieuwe medewerkers van de veiligheidsdienst de principes van *security* bij, vooral door middel van praktische oefeningen.⁷⁷ De eerder genoemde Cees van den Heuvel, een oud-verzetsman en inlichtingenofficier van het eerste uur die zich bezighield met opleidingen en psychologische oorlogvoering,⁷⁸ herinnerde zich dat de Britten kwamen om 'de Nederlandse dienst op Angelsaksische leest te schoeien'. Volgens Van den Heuvel stond in de training 'de conspiratieve tech-

niek', oftewel het *need to know*-principe centraal: 'je kop houden' moest 'een tweede natuur worden'.⁷⁹ Na enkele maanden gingen de Nederlanders hun opleidingen zelf verzorgen.⁸⁰

Ook in dit opleidingsinstrument waren Einthovens anticommunistische dreigingspercepties te herkennen. Er werd een vijf weken durende basiscursus ontwikkeld die bestemd was voor middelbaar en hoger personeel van de veiligheidsdienst en voor medewerkers van de Gemeente- en Rijkspolitie, de Koninklijke Marechaussee, de militaire en buitenlandse inlichtingendiensten en de beveiligingsambtenaren. In deze basiscursus, en in verschillende vervolgcursussen, kwamen dan ook thema's aan bod als 'het aankweken van veiligheidszin', de grondslagen, methoden en technieken van het inlichtingenwerk en 'de noodzakelijkheid van een veiligheidsdienst'. Daarnaast werd er buitengewoon veel aandacht besteed aan het wereldcommunisme.⁸¹ In een van de opleidingsbrochures stond te lezen:

Daar een binnenlandse veiligheidsdienst gericht is tegen de subversieve activiteiten van het communisme, zal aan de behandeling van het communisme bijzondere aandacht besteed dienen te worden.⁸²

De veiligheidsdienst doceerde daarom zowel over de leer als over de organisatie van het communisme, volgens voormalig medewerker van de Binnenlandse Veiligheidsdienst en historicus Dick Engelen met een diepgang en intensiteit 'die zich kon meten met de scholing die de CPN aan haar leden gaf'.⁸³ In *De grondslagen van het communisme*, werden de filosofische en economische basis van het marxisme, leninisme en stalinisme behandeld. In hetzelfde boekje werd ook een diepgravende bespiegeling op 'de moraal van het communisme' gegeven. Zo was iedere communist onbetrouwbaar, omdat hij 'onder alle omstandigheden en zonder beperking' het principe van 'het doel heiligt de middelen' hanteerde.⁸⁴ Daarnaast was er veel aandacht voor het optreden van de Russische staat, de partij en het inlichtingenapparaat.⁸⁵ Om daarin meer inzicht te krijgen, lazen de cursisten een boekje getiteld *De organisatie van het communisme*.⁸⁶

Onder Amerikaanse vleugels

De communistische dreiging en de Binnenlandse Veiligheidsdienst raakten op die manier onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dat vormde een van de redenen voor Einthoven om op het vlak van de *intelligence liaison* de banden met de Amerikaanse inlichtingendienst *Central Intelligence Agency* nauwer aan te halen, ten koste van de hechte Brits-Nederlandse relaties.⁸⁷ Terwijl Einthoven al vlak na de oorlog had geprobeerd om contacten op te bouwen met de Amerikaanse zusterdiensten werden ze in de jaren vijftig veel hechter. Einthoven intensiverde de contacten met de in Den Haag geposteerde *chiefs of station* van de CIA⁸⁸ en reisde eens in de anderhalf à twee jaar af naar Washington om daar

te dineren met onder anderen ambassadeurs, en afgevaardigden van de Amerikaanse federale politie- en veiligheidsdienst *Federal Bureau of Investigation* (FBI) en met het hoofd van de CIA, Allen Dulles, die deze functie vervulde van 1953 tot 1961. Daarbij schoven ook prins Bernhard en Nederlandse gezagsdragers aan. Bovendien bezocht Dulles Nederland wel eens, getuige Einthovens memoires.⁸⁹

Einthovens motieven om de BVD onder de vleugels van de CIA te krijgen, waren in de eerste plaats ideologisch van aard. Zijn afkeer van het communisme bracht hem sowieso dichtbij de Amerikaanse kijk op de wereldverhoudingen. Einthoven bewonderde de offensieve en strijdbare manier waarop de Amerikaanse overheid en inlichtingendiensten het communisme te lijf gingen.⁹⁰ Een tweede, niet minder belangrijke motivatie was materieel van aard.⁹¹ De CIA was bereid voor de vriendschap te betalen. De CIA droeg via een geheim fonds direct bij aan de begroting van de Binnenlandse Veiligheidsdienst met een bedrag dat opliep tot wel 10% van de BVD-begroting, waardoor Einthoven enkele tientallen mensen extra aan het werk kon zetten.⁹²

Naast deze financiële steun, bood de *Central Intelligence Agency* materiële steun aan de BVD in de vorm van bijvoorbeeld microfoons en clandestiene radiozenders. Daarmee voerden de CIA en BVD allerlei *joint operations* uit, zoals 'Project A'. Dit was een gecombineerde microfoon- en telefoonoperatie, gericht tegen de ambassade en handelsvertegenwoordigingen van de Sovjet-Unie. De Amerikanen leverden de BVD de technische apparatuur, de BVD deed de follow-up: hij verwerkte en vertaalde de opnames en deed aanvullende onderzoeken.⁹³ In ruil voor de Amerikaanse steun verstrekke de BVD alle ingewonnen inlichtingen 'routinematig' aan de CIA, die daardoor veel te weten kwam over de modus operandi van de Sovjet-Unie in het Westen.⁹⁴

Einthoven trachtte waarborgen in te bouwen om de Nederlandse soevereiniteit op inlichtingengebied te handhaven. Enkele jaren later, in 1955, zou hij zijn eigen *declaration of independence* aan de CIA overleggen. Einthoven zei zelf te beslissen aan wie hij informatie verstrekke en aan wie niet, en behield zich het recht voor het doorgeven van Nederlandse geheimen aan de Amerikanen te weigeren. De samenwerking met de Amerikanen zou vooral moeten bestaan uit *joint operations*. En als de CIA in Nederland gewonnen inlichtingen voor offensieve doeleinden zou gebruiken, dan moest Einthoven daar toestemming voor geven.⁹⁵ Een ander voorbeeld van succesvolle samenwerking was operatie-Leunstoel, waarbij de CIA en de BVD gezamenlijk af luisterapparatuur in meubels inbouwden die kwamen te staan in de ambassades van de Chinese Volksrepubliek en de Sovjet-Unie.⁹⁶

Volgens Einthoven heeft zijn dienst uitgebreid kunnen profiteren van de vakkennis en professionaliteit van de CIA. BVD-medewerkers gingen niet alleen naar Langley om daar opgeleid te worden, maar ze leerden ook veel van de gezamenlijke operaties. Volgens Einthoven had de BVD het 'communistisch gewroet' en de 'infiltratie en spionage van de Sovjets en de Chinezen' nooit zo goed in

beeld kunnen brengen als die banden er niet waren geweest. In zijn memoires concludeerde hij:

Dankzij de Amerikaanse bijdragen heeft de Nederlandse Regering en het Nederlandse volk een betere beveiliging gehad tegen alle vormen van 'subversie' dan welk ander klein land ook.⁹⁷

De hechte relaties met de Amerikanen zorgden niet alleen voor een organisatorische versterking, in termen van expertise en middelen, maar ook voor een bevestiging en intensivering van de bestaande dreigingspercepties. De BVD streed samen met de Amerikanen tegen het wereldcommunisme.

BEMOEIENISSEN VAN BUITEN, 1952-1956

Eindhoven kon zonder enige noemenswaardige politieke inmenging de veiligheidsdienst in deze anticommunistische, pro-Amerikaanse vorm gieten. Enerzijds was dat de verdienste van Eindhoven die, zoals Teulings had geschreven in zijn overdrachtsnota aan Louis Beel (minister van Binnenlandse Zaken tussen september 1952 en februari 1956), zijn eigen weg ging. Anderzijds kon Beel zich wel vinden in Einthovens dreigingspercepties en liet hij Eindhoven zijn gang gaan.⁹⁸

Op kabinetsniveau was het enkel premier Drees die zich in deze periode met de dienst bemoeide. Hij wilde naar aanleiding van een artikel in *De Tijd* van 22 maart 1952 over heroplevend nationaalsocialisme en fascisme in Europa van Beel weten of de Binnenlandse Veiligheidsdienst wel voldoende op de hoogte was van eventuele ontwikkelingen op het extreemrechtse front in Nederland. Op 17 februari 1953 kreeg Drees een door Afdeling B samengesteld overzicht van alle actieve organisaties op dit vlak.⁹⁹ Die afdeling hield sinds de Tweede Wereldoorlog ook voormalige fascist en nationaalsocialisten als Paul van Tienen en oud-verzetssrijders met 'conspiratieplannen' in de gaten.¹⁰⁰ Ook over de voormalige commandant van het Korps Speciale Troepen, Raymond Westerling, die allerlei conspiratieve activiteiten ontvouwde, rapporteerde de veiligheidsdienst veelvuldig.¹⁰¹

Tot de rechtse organisaties die de BVD in het oog hield, behoorden ook de meer en minder georganiseerde rechtse clubs, die tegen het akkoord van Ling-gadjati opponeerden. Daartoe behoorden onder meer Nationaal Reveil, het door het BVD-kritische Kamerlid Welter geleide Katholieke Comité van Actie voor Rijkseenheid en de Nederlandse Volksunie.¹⁰² Binnen deze kringen, waarin ook enkele Kamerleden en hoge militairen zich begaven, zou in 1947 een coup-poging worden voorbereid. Nu ving de veiligheidsdienst vaker geruchten op over samenzweringen en staatsgrepen. Ze ontsprongen meestal in Sociëteit De Witte, gevestigd aan het Plein in Den Haag, waar (oud-)politici en hoge mi-

litairen met elkaar borrelden en dineerden en elkaar vonden in hun gemeenschappelijke afkeer van de politieke koers van de rooms-rode kabinetten. Door gaans bleef het bij borrelpraat, maar niet altijd.¹⁰³

Oud-minister-president Gerbrandy, die het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid leidde, wilde een staatsgreep plegen om Indië voor het koninkrijk te behouden. Gerbrandy vond oud-verzetsman Erik Hazelhoff Roelfsema en enkele hoge militairen, onder wie generaal Winkelman, aan zijn zijde. In de hoop Wilhelmina's steun te winnen of ten minste haar afzijdigheid te werkstelligen tijdens de geplande machtsgreep, benaderde Gerbrandy ook haar voormalige vertrouwensman Van 't Sant. Ook stelden de coupplanners alvast een nieuwe regering samen, verzamelden zij wapens en beraamden ze zelfs een moordaanslag op PvdA-voorzitter Koos Vorrink, om te laten zien dat het meens was. Toen de zaak via de Amsterdamse Politie Inlichtingendienst terechtkwam bij de BVD en de militaire inlichtingendiensten, blies Gerbrandy de coup af.¹⁰⁴ In de jaren daarna bleven staatsgreepgeruchten nu en dan de kop opsteken, bijvoorbeeld in 1951.¹⁰⁵ Om uit te sluiten dat dit soort rumoer méér werd dan borrelpraat en rumoer, besteedde de Binnenlandse Veiligheidsdienst aandacht aan dit soort clubs en organisaties.¹⁰⁶

In de jaren vijftig ging het op rechts echter vooral om de vraag of er in Nederland, zoals elders in Europa, neonazistische en neofascistische organisaties van de grond kwamen en of zij de democratische rechtsorde in gevaar brachten. De dienst hield enkele individuen in deze kringen wel structureel in de gaten, maar oordeelde dat er maar een beperkte dreiging van uitging. Extreemrechtse organisaties ontbeerden de organisatorische en ideologische uniformiteit én de buitenlandse politieke steun, die communistische organisaties wel hadden. Bovendien werd er onophoudelijk geruzied en was de organisatorische slagkracht van extreemrechts heel beperkt. In het onderzoek naar extreemrechts 'kwamen steeds dezelfde namen van enkele van deze vasthoudende lieden naar boven, echter zonder reële kans op levensvatbaarheid', schreef Einthoven later in de jaren vijftig aan zijn minister.¹⁰⁷

Drees' vraag of de BVD wel voldoende oog had voor gevaren ter rechterzijde, had geen ingrijpende gevolgen voor de dreigingspercepties van de veiligheidsdienst. Einthoven was zelf ook van mening dat zijn dienst op dat front waakzaam moest zijn. Vanaf dit moment rapporteerde de BVD vaker over extreemrechts, ook al achtte hij het gevaar ervan gering. Einthovens opvolger Sinninghe Damsté liet zich over de redenen daarvoor intern eens heel expliciet uit. Hij had welbewust een rapport over de opkomst van de Boerenpartij laten opstellen en over de eventuele extremistische achtergrond van enkele van de leden van deze partij, zodat men hem 'van regeringszijde nu niet kon aanwrijven dat de dienst niet de aandacht vestigde op rechts-extremistische invloeden in ons politieke leven'.¹⁰⁸

De Bijzondere Voorlichtingscommissie pikt een graantje mee, 1952-1953

Het kostte Eindhoven in de periode 1952-1953 heel wat meer moeite om te voorkomen dat een ander ambtelijk gremium, de Bijzondere Voorlichtingscommissie, de woordvoeringstaken voor de BVD toegewezen kreeg. Door toedoen van deze commissie stond het namelijk plotseling ter discussie of een geheime dienst als de BVD wel eigen contacten met pers en publiek mocht onderhouden – iets wat Eindhoven zich uit operationeel oogpunt wel permitteerde.

De Bijzondere Voorlichtingscommissie was door premier Drees op 27 maart 1952 zelf in het leven geroepen.¹⁰⁹ De commissieleden waren de voorlichters van verschillende ministeries en de legervoorlichtingsdienst, en hun taak was de Nederlandse bevolking uit te leggen waarom het kabinet tot de juist doorgevoerde ophoging van de Defensiebegroting had besloten. Drees was tot dit besluit gekomen onder pressie van generaal Eisenhower, Tweede Kamerleden en de Generale Staf, maar vreesde dat de gemiddelde Nederlander niet zou snappen waarom het kabinet zo'n onvoorstelbaar hoog bedrag aan defensie uitgaf, terwijl de begrotingsdiscipline wel alle andere publieke uitgaven trof, de lonen laag werden gehouden en de publieke investeringen eveneens zeer beperkt bleven.¹¹⁰

De Bijzondere Voorlichtingscommissie (BVC) moest daarom propaganda verzorgen waarin de bevolking herinnerd werd aan de Koude Oorlog en het 'echte' leven achter het IJzeren Gordijn. Om daaraan te voldoen, kwam het tijdschrift *Digest* tot stand, een blad waarin allerlei informatie over het communisme werd gepresenteerd.¹¹¹ Al binnen drie maanden na oprichting kwam de Bijzondere Voorlichtingscommissie echter tot de conclusie dat Drees' vrees ongefundeerd was. Van het feit dat de verhoging van de uitgaven aan defensie niet strookte met de algehele soberheid ten aanzien van de overige overheidsuitgaven, lag niemand echt wakker.

Maar omdat de commissie zichzelf niet wilde opheffen, ging ze onder leiding van Joop Landré, die in september 1952 werd opgevolgd door Gerrit Lamers, het accent van de taakopdracht verleggen naar de 'versterking van de democratische krachten', oftewel: anticomunistische propaganda. Voor hem stond democratie dus gelijk aan anticomunisme. Drees ging daar voor liggen. De commissie mocht voorlichten, maar met psychologische oorlogvoering, in het bijzonder 'hersenspoelen' van de bevolking, mocht Landré zich niet gaan bezighouden.¹¹² De Bijzondere Voorlichtingscommissie bleef daarom bespiegelingen over het communistische gevaar publiceren, met nu en dan een waarschuwing dat 'pacifisme en neutralisme' zouden leiden tot een verslapping tegenover het communistische gevaar.¹¹³

Landré's ambities strekten echter verder. Hij ging op zoek naar een nieuwe functie voor de Voorlichtingscommissie. Hij bestudeerde wat er op het vlak van psychologische oorlogvoering gebeurde in landen als Zweden en Noorwegen, waar veel uitgebreider gebruik werd gemaakt van de pers om de morele

weerbaarheid tegenover het communisme te vergroten.¹¹⁴ En in juli 1952 kwam via Buitenlandse Zaken een Frans boek onder de aandacht van de commissie, dat ging over het opzetten van een 'antikominform'-organisatie in Groot-Brittannië. Net als in de VS werd de psychologische oorlogvoering beschouwd als een onmisbaar onderdeel van de militaire en politieke strijd tegen het communisme, en deze organisatie systematiseerde de inspanningen op dit front. Zo'n soort organisatie wilde de Bijzondere Voorlichtingscommissie graag zijn.¹¹⁵

Landré bedacht toen het volgende. Een van de belangrijkste spelers op het gebied van communismebestrijding was de Binnenlandse Veiligheidsdienst. In een overleg met minister van Binnenlandse Zaken Louis Beel had Landré geopperd dat de 'voor 85% op het communisme betrekking hebbende rapporten van de BVD' best benut konden worden voor een meer systematische psychologische oorlogvoering. Kon zijn Voorlichtingscommissie daarom niet gaan optreden als persorgaan van de veiligheidsdienst?¹¹⁶

Sterker nog: Landré zag het als Einthovens plicht om een actieve bijdrage te leveren aan de psychologische oorlogvoering; zij bestreden immers dezelfde vijand. Intern besloot de Bijzondere Voorlichtingscommissie dat de veiligheidsdienst voortaan verplicht zou zijn om rapportages, geschikt voor propaganda aan te leveren. Dat mochten geen saaie of vage rapporten zijn, maar moesten 'concrete gegevens over communistische manipulaties' bevatten. 'Algemene beschouwingen en knipoogjes aan de CPN waren onbruikbaar', betoogden de voorlichters. Bovendien moest de BVD niet overdreven geheimzinnig doen: voor de 'handhaving en versterking der democratische krachten' was de voorlichtingsstrategie nu eenmaal een bruikbaar strijdterrein. Wellicht moest de bronbescherming daarvoor nu en dan wijken als daarmee een gevoelige klap aan het communisme kon worden uitgedeeld, stelden de voorlichters.¹¹⁷

Eindhoven, die zijn dienst inderdaad als een offensieve dienst beschouwde, droeg de intensivering van anticomunistische propagandavoering ongetwijfeld een warm hart toe, maar zag niets in Landrés plannen. Behalve de praktische bezwaren (het ging hier om staatsgeheim materiaal), was Eindhoven uiterst terughoudend inlichtingenmateriaal in handen van anderen te stellen, mogelijk omdat hij dacht ook verantwoordelijk te zijn voor wat anderen op basis van 'zijn' inlichtingen besloten.¹¹⁸

Belangrijker was dat de veiligheidsdienst eigen perscontacten had die de dienst om operationele redenen niet kwijt wilde.¹¹⁹ Ze stelden de veiligheidsdienst in staat om ongewenste berichtgeving buiten de openbaarheid te houden¹²⁰ of juist gewenste berichtgeving wél in omloop brengen. Eigen 'contactpersonen in de dagbladpers' kregen 'voorlichting' over een spionagegeval of kregen een seintje. De BVD wees enkele contacten in februari 1953 bijvoorbeeld 'tijdig op de houding door de CPN aangenomen ten aanzien van de watterramp'.¹²¹ Ook kon op deze manier, in de woorden van de dienstleiding in de jaren zestig, *De Waarheid* 'belachelijk worden gemaakt' en werden via de pers 'communistische acties kapotgemaakt'.¹²² Bovendien profiteerde de veiligheids-

dienst 'van informaties door persorganen uit eigen bron verkregen'¹²³; journalisten konden anders gezegd ook als agenten of informanten worden geworven. En tot slot fungeerden de perscontacten als een thermometer: zij stelden de veiligheidsdienst in staat op de hoogte te blijven van 'wat er op BVD-gebied in het publicatiebedrijf omging'.¹²⁴

Daarnaast geloofde Einthoven in het geheel niet zo in de goede bedoelingen van voorlichters en journalisten. Gezien de enorme dreiging van het communisme vond Einthoven dat de pers eigenlijk de taak had om 'het Nederlandse volk in algemene zin te waarschuwen tegen communistische machinaties en het daardoor geestelijk betere afweermogelijkheden te verschaffen', maar die rol nam de pers tot zijn teleurstelling niet op zich. Journalisten waren alleen maar op jacht naar *hot news*, 'berichten van sensationele en persoonlijke aard', die de dienst weigerde te verstrekken.¹²⁵

Wat volgde was een zinderend bureaucratisch gevecht. Landré haalde net als Einthoven het Koninklijk Besluit van stal om zijn gelijk te halen. Hij meende dat 'iedere voorlichtingsactiviteit van de BVD volkomen in strijd was met het karakter van die instelling en eventueel tot onvoorziene consequenties kon leiden'.¹²⁶ Einthoven kwam ook met het Koninklijk Besluit aanzetten om te beweren dat het hebben van een eigen perschef te verantwoorden was met artikel 2, dat de dienst de taak gaf 'te verrichten van al hetgeen voor een goed functioneren van de B.V.D. noodzakelijk was' – waarmee Einthoven overigens onderstreepte dat dit artikel een juridische restcategorie vormde die hem toestond zo ongeveer alles wat hij deed te rechtvaardigen.

Beel koos Einthovens kant: de woordvoering ging niet naar Lammers, maar hij was het wel met Lammers eens dat de BVD krachtens het Koninklijk Besluit geen eigen perschef mocht aanstellen, wat de dienst in alle geheimzinnigheid wel had gedaan. Beel meende dat de veiligheidsdienst 'krachtens zijn doelstelling ten opzichte van alle verschijnselen binnen het veld van zijn arbeid neutraal diende te staan en slechts bedacht moest zijn op de beveiliging van de objecten, welke bij besluit hem waren toevertrouwd'.¹²⁷

Als tussenoplossing vroeg Beel aan de directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst om als een soort vertrouwensman tussen de veiligheidsdienst en de pers in te gaan staan, waarmee de kwestie in de luwte kwam. De BVD had geen perschef, maar hoefde de woordvoering niet aan de BVC over te laten. Landrés opvolger Lammers stookte het vuurtje echter op. Hij wilde toch echt de woordvoering voor de BVD bij zijn commissie onderbrengen en beklaagde zich meermaals bij Beel over Einthoven, die de voorlichters onterecht op één lijn met sensatiebeluste journalisten stelde. Lammers vond dat Einthoven maar niet wilde inzien dat zij dezelfde strijd steden. Einthoven deed veel te geheimzinnig, beantwoordde geen concrete vragen en trad dilettantistisch op.¹²⁸ Des te pijnlijker was het dat Einthoven wél bereid was allerlei rapporten te verstrekken aan particuliere initiatieven, zoals het initiatief Vrede en Vrijheid. Een van de belangrijkste redenen hiervoor was dat zijn contactpersoon bij dit initiatief een bekende van hem was.¹²⁹

De kwestie liet zien dat het geen uitgemaakte zaak was dat de veiligheidsdienst contacten aanknoopte met pers en samenleving. Vanwege het manipulatieve imago en de vertrouwelijkheid van de informatie die de veiligheidsdienst van burgers kreeg, benadrukte ook Beel dat de BVD neutraal moest zijn en geen eigen perschef mocht aanstellen. Tegelijkertijd liet Einthovens onwil om samen te werken zien hoe hij het spel wilde spelen: een eventuele gemeenschappelijke taak op het vlak van de communismebestrijding was ondergeschikt aan de autonomie van zijn veiligheidsdienst; het organisatiebelang ging hier vóór. Einthoven wilde kortom zelf bepalen hoe de strijd gestreden werd en wendde zijn macht aan om een concurrerende ambtelijke speler van het veiligheidsterrein te verjagen.

De Kamercommissie wil meepraten, 1954-1955

Harm Sleen, Tweede Kamerlid voor de PvdA, wilde op 10 november 1953 niet 'opnieuw een gedachtewisseling openen over de werking van de Binnenlandse Veiligheidsdienst'. Hij was echter niet vergeten dat er 'enige jaren aaneen rondom de Binnenlandse Veiligheidsdienst een felle discussie' had gewoed. Die verstomde toen in 1952 de parlementaire controlemogelijkheden werden uitgebreid met de oprichting van de Vaste Kamercommissie voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst, wist Sleen. Maar hoe stond die commissie er inmiddels voor?¹³⁰

Deze commissie, de tweede speler die in de jaren vijftig invloed trachtte uit te oefenen op vorm en inhoud van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, was sinds de oprichting enkele keren bijeengekomen. Aan het begin van haar bestaan leek de Vaste Kamercommissie een zeer actieve rol op te eisen. Jaap Burger, die voorzitter zou blijven tot 1963, was in tegenstelling tot sommige van zijn partijgenoten geen tegenstander van de BVD. In het totalitarisme van de Sovjet-Unie zag hij net als Einthoven een grote dreiging.¹³¹ Hij vond dan ook dat 'de internationale situatie noopte tot een instituut als de BVD', maar aan de 'uiteraard goeddeels geheime' aard van de werkzaamheden van die dienst waren ook 'bezwaren' verbonden. Omdat de 'materie zich slechts in zeer beperkte mate voor openbare behandeling' leende, beschouwde Burger het als de taak van zijn commissie om die bezwaren 'te temperen'. In een notitie die Burger in november 1954 verstuurde aan de overige fractievoorzitters, minister Beel en Einthoven, ontvouwde hij hoe hij dat voor zich zag.¹³²

Om 'controlerend en mogelijk ook stimulerend' te kunnen optreden, was 'een redelijke mate van kennis der feitelijke gang van zaken' nodig. Daarom wenste Burger over drie zaken geïnformeerd te worden: het hoofddoel van de BVD, de effectiviteit van de organisatie en de inspanningen van de veiligheidsdienst. Zijn doel was erop toe te zien 'de daaraan verbonden schaduwzijden van het optreden van de veiligheidsdienst voor de burgerij in het algemeen tot een onvermijdelijk minimum te beperken'. Het pad naar het hoofddoel, dat vol-

gens Burger bestond uit 'het verkrijgen van informatie omtrent totalitaristische infiltratie', zou vanwege de operationele geheimhouding slechts 'in de periferie begaanbaar blijken', begreep Burger, maar de effectiviteit en rechtszekerheid zouden 'met vrucht, ook voor de dienst zelve bediscussieerbaar blijken'.¹³³

Met 'effectiviteit' bedoelde Burger eigenlijk personeelsbeleid. Hij wilde geïnformeerd worden over 'de organisatorische opbouw van de dienst', maar vooral 'welk genre personen daar werkzaam waren', hoe de selectie plaatsvond, en hoe het ervoor stond 'met het intelligentieniveau'.¹³⁴ Burgers interesse in de personeelspolitiek vloeide voort uit het vermoeden binnen de PvdA dat Einthoven bij voorkeur geen socialisten in dienst nam.¹³⁵ Totdat Einthoven onder politieke druk het werknemersbestand van zijn dienst ietwat diversifieerde, veronderstelden de sociaaldemocraten niet helemaal onterecht dat de veiligheidsdienst werd bestuurd door rechts-conservatieven die, dixit Goedhart, 'in socialisten halve communisten' zagen.¹³⁶

Burger vroeg het iets subtieler: beschikte de dienst over voldoende 'politiek onderscheidingsvermogen' in de vorm van 'een kern van personen die voldoende politieke belangstelling hadden om zich in politieke onderscheidingen te verdiepen, enerzijds zonder daarbij zo eenzijdig partijpolitiek geïnteresseerd te zijn dat het hinderlijk zou zijn voor teamwork, doch anderzijds zonder te vervagen tot zoiets als 'dat het allemaal één pot nat is'. Stalinisme was wat anders dan trotskisme en 'conservatief negativisme' iets anders dan fascisme, bedoelde Burger.¹³⁷ Hij koppelde het personeelsbeleid rechtstreeks aan het vermogen om goede dreigingsinschattingen te kunnen maken:

Is het gewenst, dat zoveel mogelijk van alle democratische partijen, enkele weloverwogen aanhangers in de dienst aanwezig zijn, dat begrip voor levens- en maatschappijbeschouwelijke onderscheidingen daar "in natura" voorhanden is?¹³⁸

Een tweede opvatting die Burger formuleerde, betrof de legitimiteit van de dienst. Om als Kamercommissie iets te kunnen betekenen op het vlak van de 'schaduwzijde voor de burgerij' (lees: de rechtszekerheid), vroeg Burger naar de 'omvang der werkzaamheden' van de veiligheidsdienst. Van 'hoeveel burgers hield de BVD dossiers aan?', wilde Burger weten. Ging het om een 'beperkte voor de samenleving gevaarlijke categorie van personen' of lag er 'als het ware over het gehele Nederlandse volk een net van controle'? Een verwant aspect was het vraagstuk van 'verwijdering' van dossiers. Groeide 'het getal alleen maar aan' of werden gegevens ook vernietigd; en zo ja, volgens welke normen gebeurde dat dan? En had de veiligheidsdienst wel overwogen 'hoe iemand zich van een aantijging zou kunnen zuiveren'? Ook wilde hij weten of de rechtszekerheid bij de politieke antecedentenonderzoeken wel gewaarborgd was.

Om de democratische legitimiteit te versterken, moest de BVD de angst wegnemen bij het publiek dat iedereen bespioneerd kon worden, vond Burger. De

dienst moest vooral benadrukken dat zijn werkzaamheden een beperkt werkterrein bestreken. Burger pleitte voor 'maatregelen om te bevorderen dat personen van democratische gezindheid, de BVD eigenlijk als niet-bestaand konden beschouwen'.¹³⁹ Burger:

Bij een dergelijke voorziening ware de angel van een instituut als de B.V.D., van wier noodzaak de overgrote meerderheid der bevolking overtuigd is, goeddeels worden weggenomen, de angel n.l., dat op oncontroleerbare en onredresseerbare wijze, normale staatsburgers ernstig en in niet geringe getale, gedupeerd dreigen te worden.¹⁴⁰

Burgers voorstellen werden op 18 maart 1955 besproken met de fractievoorzitters, minister Beel en namens de BVD Einthoven en zijn plaatsvervanger. In antwoord op Burgers zorgen over Einthovens personeelsbeleid zei Beel dat de dienst 'zeer hoge eisen' stelde aan nieuw personeel in termen van 'cursussen, opleidingen en politiek onderscheidingsvermogen'. Daarbij werd ook het Rijkspsychologisch Bureau in Leiden ingeschakeld. Volgens Beel waren 'alle partijen, alle levensbeschouwingen in het apparaat aanwezig'.¹⁴¹

Burgers vragen over het aantal burgers waarover de BVD gegevens verzamelde, werden met enkele sussende woorden afgedaan. Beel zei dat er 'geen controle over het gehele Nederlandse volk' uitgeoefend werd, noch werden er 'dossiers van iedereen gemaakt'. Er was een cartotheek, maar pas als iemand aan 'een zeker minimum van gevaarlijkheid' voldeed, werd een dossier aangelegd.¹⁴² Hiermee verwees Beel naar de nogal pragmatische gang van zaken in de Afdeling Centrale Documentatie: iedereen met wie de dienst in aanraking kwam, werd met persoonsgegevens (naam, adres, geboortedatum) en andere relevante gegevens, zoals het lidmaatschap van een extremistische organisatie, 'op kaart gebracht'. Zodra dit kaartje volledig beschreven was, werd een afzonderlijk persoonsdossier opgesteld. Ongeveer 10% van de namen in de cartotheek kreeg zo uiteindelijk een persoonsdossier.¹⁴³

Noch Burger, noch de andere fractievoorzitters drukten na deze algemene en beleefd-afhoudende opmerkingen van Beel en Einthoven echt door. En ook de door Burger voorgestelde publieke profilering ter geruststelling van de bevolking werd niet opgepikt. Beel stuurde de commissie namens Einthoven wel het organisatieschema en een overzicht van de inhoud van de BVD-cursussen, maar tot een fundamentele gedachtewisseling daarover kwam het niet.¹⁴⁴ Anders dan Burgers activistische notitie deed vermoeden, was de invloed van de commissie op vorm en inhoud van het BVD-werk dus maar zeer beperkt.

Je zou kunnen zeggen dat Einthoven het niet nodig achtte dat het parlement toezicht uitoefende op zijn dienst. Hij bepaalde zelf wel wanneer zijn dienst de grenzen van de rechtsstaat betrad en wanneer die overschreden werden. Zo zou Fock eens gevraagd hebben iemand nader te bestuderen 'omdat het zo'n rare vent' was.¹⁴⁵ En generaal Ben Hasselman, die als chef-staf moeizame relaties met

de pers onderhield, vroeg Einthoven in de jaren vijftig¹⁴⁶ om te onderzoeken of een van zijn medewerkers contact met de pers onderhield, en wel 'met alle ten dienste staande middelen' zoals brieven openen, telefoons af luisteren, 'inzage verkrijgen van zendingen over de postgiro' en het uitvoeren van volgacties. Einthoven weigerde dit en liet zich erop voorstaan dat hij alle 'dingen die niets te maken hadden met de veiligheid van de staat' of de democratie, weigerde uit te voeren.¹⁴⁷

Hij had Burger niet nodig om hem te vertellen wat de schaduwzijde van het optreden voor de burgerij was. Zolang de leiding van de veiligheidsdienst maar 'in stevige en vooral schone handen' berustte, kon hij dat zelf. Daartoe droeg Einthoven zijn personeel op zich bij alle handelingen af te vragen of het 'naar eer en geweten' verantwoording kon afleggen als deze daden 'naar buiten zouden uitlekken'. Ook zelf weigerde hij toestemming te verlenen aan operaties en plannen die niet voldeden aan deze 'morele eis', zelfs wanneer er geen enkele kans op uitlekken bestond.¹⁴⁸

Net als tegenover de Bijzondere Voorlichtingscommissie bepaalde Einthoven tegenover de Kamercommissie dus hoe het spel gespeeld werd. Hij kwam altijd goed beslagen ten ijs en wist welke vragen hij kon verwachten.¹⁴⁹ Die vragen kon Einthoven enigszins sturen, omdat hij inspraak had in de stukkenstroom naar de commissie. Onder die stukken bevonden zich allerlei BVD-rapporten over actuele ontwikkelingen in het wereldcommunisme,¹⁵⁰ een overzicht van anticommunistische maatregelen in de Verenigde Staten, Portugal, Turkije en Griekenland,¹⁵¹ maar ook de vier 'basisboekjes', die als verplichte lectuur voor de basiscursus golden,¹⁵² alsook een uittreksel van de dissertatie van de Amerikaan William R. Kintner, *The front is everywhere*, waarin hij het communisme vergeleek met een termietenplaag die de wortels van het kapitalisme aanviel.¹⁵³ Met dit soort stukken kon in ieder geval niet het besef wegebben dat het communisme nog altijd een grote dreiging was. Einthoven vond bij de fractievoorzitters een gewillig oor: uit de summiere verslagen van enkele bijeenkomsten blijkt dat zij vooral vragen stelden over de ontwikkelingen in het internationale en nationale communisme, waar Einthoven meestal wel een boekje over wilde opendoen.¹⁵⁴

Op die manier hoefde Einthoven niet in discussie te gaan met de Kamercommissie. Van de reflectieve en proactieve rol die Burger zag weggelegd voor de Vaste Kamercommissie, en van de 'vruchtbare discussies' over effectiviteit en rechtszekerheid, kwam daardoor weinig terecht. Alleen al uit de frequentie van de vergaderingen in de jaren vijftig sprak weinig proactiviteit. In december 1956 kwam de commissie pas na ruim anderhalf jaar weer bijeen – niet eens op initiatief van Burger, maar van Beels opvolger, minister Teun Struycken.¹⁵⁵

De invloed die de commissie uitoefende, was dus zeer beperkt. Op den duur kwam de commissie hoofdzakelijk bijeen om te spreken over individuele klachten. Burgers die dachten door een BVD-onderzoek gedupeerd te zijn, bijvoorbeeld omdat zij bij een sollicitatie bij de overheid waren afgewezen, maakten

daar melding van, bijvoorbeeld via de zuilorganisaties en soms via de pers. De fractievoorzitters brachten deze gevallen onder Eindhovenens aandacht en vroegen hem dan te onderzoeken of zijn dienst wel juist gehandeld had. Met deze, zij het beperkte, taakopvatting speelde de commissie toch een rol in de bescherming van de burger tegen de 'schaduwzijden' van het BVD-werk.¹⁵⁶ Jan Kan, die als secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken tussen 1954 en 1959 enkele vergaderingen bijwoonde, beaamde die beperkte invloed: 'Van kritische vragen die tot wijziging van het gevoerde beleid hadden kunnen leiden, was vrijwel nooit sprake.'¹⁵⁷

Burger formuleerde dus interessante opvattingen over de dreigingspercepties, organisatie en legitimiteit van de veiligheidsdienst, maar wist ze niet aan de dienst op te leggen. Als gevolg daarvan werkte de instelling van de Vaste Kamercommissie eigenlijk meer in het voordeel van Eindhoven dan van het parlement, dat misschien had gehoopt dat Burgers commissie een waakhond zou zijn die, indien nodig, zijn tanden kon laten zien. De veiligheidsdienst kon nu claimen dat de legitimiteit was gewaarborgd – het parlement oefende immers controle uit – zodat de plenaire debatten over de dienst veel rustiger verliepen. Intussen wist hij de fractievoorzitters zonder veel moeite tevreden maar op veilige afstand te houden.

Bijkomend voordeel was dat Eindhoven nu buiten de minister van Binnenlandse Zaken ook enige invloed op zijn politieke omgeving kon uitoefenen. Dat kwam bijvoorbeeld van pas om in 1955 ook in het politieke domein nog eens te laten weten dat volgens de dienst de door Chroesjtsjov ingezette politiek van vreedzame co-existentie¹⁵⁸ bewust gericht was op het vervagen van het besef onder de Nederlandse bevolking 'van een fundamentele vijandigheid en een *cut throat competition*', waarin de westerse wereld volgens de BVD nog steeds verwickeld was.¹⁵⁹ Chroesjtsjovs nieuwe koers kon daarom niet anders dan als 'glimlachpolitiek' beschouwd worden.¹⁶⁰

De commissie-Beel wil de veiligheidsdienst inschakelen

In het najaar van 1956 probeerde een andere speler uit het politieke bestel ook invloed uit te oefenen op de BVD. Het ging hier om de commissie-Beel, die de Greet Hofmans-affaire moest onderzoeken, waarover op 13 juni 1956 een artikel had gestaan in *Der Spiegel*.¹⁶¹ In het spectaculaire journalistieke werk was geschetst hoe de gebedsgenezers Greet Hofmans, die politieke invloed zou nastreven, de koningin via 'doorgevingen' in haar macht zou hebben gekregen. Dit zou het huwelijk tussen de koningin en haar man prins Bernhard onder spanning zetten en de hofhouding verdelen.¹⁶²

Der Spiegel was zo goed ingevoerd in de perikelen aan het hof omdat hun bron niemand minder was dan prins Bernhard.¹⁶³ Het feit dat Bernhard uit de school klapte, markeerde een escalatie van een huwelijks crisis die al jaren sleepte. Koningin Juliana kon Bernhards buitenechtelijke relaties niet langer verdragen

en plaatste vraagtekens bij zijn betrokkenheid bij de Bilderberg-conferenties. Zij probeerde via Drees Bernhards voorzitterschap van deze conferenties ongedaan te maken. Bernhard ging in de tegenaanval en greep de Oude Loo-conferenties, waarop Juliana's vrienden en genodigden discussieerden over religieuze thema's, aan om zijn echtelijke crisis met de vorstin in zijn voordeel te beslechten. Hij beschuldigde Juliana's vrienden van sektevorming, communisme en politieke bedoelingen.¹⁶⁴

Die beschuldigingen waren in deze fase van de Koude Oorlog niet gericht aan dovemansoren. De huwelijks crisis werd tot een kwestie van nationale veiligheid gemaakt. Achter de schermen was het dat al even geweest, toen Einthoven in een eerder stadium was gevraagd om te kijken wat voor soort lieden zich bij de Oude Loo-conferenties meldden. In het manuscript voor zijn memoires schreef Einthoven dat de procureurs-generaal allang een einde aan de conferenties hadden kunnen maken, maar dat niet hadden 'aangedurfd'. Volgens het BVD-hoofd was er namelijk 'afdoende bewijsmateriaal' om Hofmans te vervolgen 'wegens het onbevoegd uitoefenen van de geneeskunde'. Daarom kreeg hij de schone taak 'om te bewijzen dat Hofmans een gevaarlijke communiste was', schreef hij cynisch. Toch vond Einthoven dit in eerste aanleg wel te rechtvaardigen: als er communisten op de Oude Loo-conferenties aanwezig waren en dus zo dichtbij de vorstin konden komen, dan was de staatsveiligheid in het geding.¹⁶⁵

De Binnenlandse Veiligheidsdienst wierf Joop van Dijk, een van de leden van het voorbereidend comité van de Oude Loo-conferenties, als informant.¹⁶⁶ Van Dijk maakte zich wel zorgen over het feit dat Juliana zich met types als Hofmans inliet, maar kon geen communisten ontdekken.¹⁶⁷ Omdat Van Dijk zich terugtrok, wierf de dienst ook nog enkele aanwezigen van andere Oude Loo-conferenties als informant.¹⁶⁸ Drees kreeg die inlichtingen op zijn bureau en sprak zelfs een keer met Van Dijk, maar zag in de BVD-inspanningen geen bewijs voor communisme. Toen de kwestie in *Der Spiegel* kwam, greep hij wel in.¹⁶⁹

Drees vroeg zijn goede vriend en collega Louis Beel om een 'commissie van wijzen' in te stellen, die op zijn beurt de ministers van Staat Pieter Gerbrandy en jonkheer Alidius Tjarda van Starckenborgh Stachouwer bij de commissie betrok. Zij moesten 'het lek' naar *Der Spiegel* opsporen maar, belangrijker dan dat, een echtscheiding en abdicatie voorkomen. De commissie hield van 2 tot 21 juli 1956 enkele tientallen gesprekken.¹⁷⁰

Ook Einthoven verscheen in die periode op Huis ten Bosch, waar de commissie vergaderde. Terwijl de historicus Cees Fasseur meende dat Einthoven geen uitsluitsel kon geven over Hofmans' mogelijke communistische sympathieën,¹⁷¹ claimde Einthoven zelf dat hij in de aanloop naar het gesprek met de commissie-Beel een brief had gestuurd. Daarin had hij naar eigen zeggen laten weten dat zijn dienst inmiddels geen bemoeienis meer met de kwestie had. Noch de onderzoeken naar 'meijuffrouw Hofmans', noch die naar 'haar patiën-

ten die op haar spreekuur kwamen' en 'thuisgebracht werden' – dat wilde zeggen: door de volg- en observatieploegen van de dienst, die zo probeerde vast te stellen of zij contact hadden met inlichtingenofficieren van de Sovjet-Russische ambassade of de CPN – hadden 'ooit maar een spoor van bewijs opgeleverd omtrent relaties tussen het Nederlandse of Wereldcommunisme en mejuffrouw Hofmans', schreef Einthoven.¹⁷²

Volgens Einthoven bood het Koninklijk Besluit daarom geen ruimte meer voor verdere bemoeienis: de democratische rechtsorde noch de staatsveiligheid was in het geding. Twee leden van de commissie-Beel, Tjarda van Starkenborgh Stachouwer en Gerbrandy, dachten daar echter anders over. Zij waren tot de overtuiging gekomen dat de huwelijkse spanningen tussen Juliana en Bernhard voor een belangrijk deel te wijten waren aan de buitenlandse 'avontuurtjes van de prins'. Om de twee tot een vergelijk te brengen, moest de commissie zich daarover kunnen uitspreken, dus droegen ze Einthoven op om 'in Duitsland en Zweden onderzoeken in te stellen'.

Einthoven antwoordde dat hij zich absoluut niet 'met dergelijke zaken' wilde inlaten. Vermoedelijk kwam dat vooral voort uit het feit dat hij op goede voet met Bernhard stond en hem persoonlijk kende, maar hij beriep zich 'alweer' op zijn Koninklijk Besluit om zijn weigering te motiveren: Bernhards avontuurtjes hadden niets te maken met de staatsveiligheid of democratische rechtsorde.¹⁷³ Dit was een interessante zet. Door te schermen met de legitimiteit van zijn veiligheidsdienst, maakte hij deze politieke bemoeienis met zijn dienst gemakkelijk onschadelijk. Om Tjarda van Starkenborgh Stachouwer en Gerbrandy definitief op andere gedachten te brengen, wees Einthoven ook nog op een meer aards nadeel van hun opdracht aan de dienst: het gevaar van uitlekken. Zodra hij collega's in 'Keulen en Stockholm in de arm moest nemen' had hij immers geen controle meer over 'de publiciteitsgevolgen in het buitenland'. 'Wat denkt u van een paar sappige artikeltjes in *Der Spiegel*!', pestte Einthoven.¹⁷⁴

POLITICI EN AMBTENAREN ZITTEN EINTHOVEN DWARS, 1956-1961

In deze hoogtijdagen van Einthovens autonome Binnenlandse Veiligheidsdienst was de politieke, ambtelijke en maatschappelijke greep op de dienst nagenoeg nihil. Dat veranderde in de tweede helft van de jaren vijftig. Het harnas begon, merkwaardig genoeg, juist scheuren te vertonen toen de communistische dreiging weer vooraan in de politieke en maatschappelijke beleavingswereld kwam te staan. Nu was de Koude Oorlog in de jaren vijftig nooit ver weg,¹⁷⁵ maar toen het in de Koude Oorlog neutrale land Egypte in 1956 het Suezkanaal nationaliseerde en nagenoeg tegelijkertijd de troepen van het Warschaupact een bevolkingsopstand tegen het communistische regime in Hongarije met harde

hand neersloegen, liepen de internationale spanningen weer hoog op.¹⁷⁶ De politiek van vreedzame co-existentie was 'een gevaarlijke illusie gebleken', concludeerde het Tweede Kamerlid voor de KVP Pieter Blaisse naar aanleiding van de gebeurtenissen in Hongarije.¹⁷⁷ Zouden de troepen van het Warschaupact nu doorstoten naar West-Europa?¹⁷⁸

Politieke partijen en vakcentrales riepen hun achterban op om hun afschuw van het communistisch geweld te laten blijken.¹⁷⁹ In Rotterdam, Den Haag, Hilversum en Utrecht leidde dit tot geweldsuitbarstingen. Ook in Amsterdam, waar het CPN-partijkantoor, Felix Meritis, werd bestormd. Opstandige jongeren probeerden op die manier te beletten dat *De Waarheid*, die daar ook gedrukt werd, de volgende dag zou verschijnen.¹⁸⁰ Eindhoven gaf in zijn memoires toe dat hij stiekem had gehoopt dat 'de bestormers zo vriendelijk zouden zijn om de archieven op straat te gooien'. Enkele BVD'ers stonden dan ook klaar om ze op te vangen.¹⁸¹

Ook al kwam het daar niet van, de Hongaarse furie hielp de BVD wel om meer grip op het communistische gevaar te krijgen. Enerzijds werd de communistische dreiging in termen van lidmaatschap van communistische (mantel)organisaties kleiner. Bij de CPN alleen al werden direct vijfduizend lidmaatschappen opgezegd, meldde Eindhoven aan de Vaste Kamercommissie voor de BVD op 7 december 1956.¹⁸² Anderzijds kreeg de BVD meer grip op datzelfde communistische gevaar. Er waren namelijk ook meer twijfelaars in het communistische kamp, die de BVD kon 'draaien'. Met meer succesvolle agentenoperaties verbeterde ook de inlichtingenpositie van de dienst.¹⁸³

Het tij was zo gunstig dat Eindhoven de aanval op de Nederlandse communistische beweging opende. De BVD ging operaties uitvoeren op het vlak van psychologische oorlogvoering, ook wel *psywar* of *active measures* genoemd. *Psywar* vond zijn oorsprong in de geallieerde en Duitse oorlogvoering en richtte zich op het zaaien van verwarring en ontmoediging in het kamp van de tegenstander, met een uitgebreid arsenaal aan technieken.¹⁸⁴ Na de oorlog had de CIA in Frankrijk en Italië gebruikgemaakt van psychologische oorlogvoering om de communistische partijen daar te verzwakken.¹⁸⁵

Ook in Nederland werd wel met de gedachte aan *psywar* gespeeld, niet alleen in de Bijzondere Voorlichtingscommissie, zoals we al eerder zagen, maar ook bij Defensie en in de in 1953 opgerichte commissie 'Inwendige Veiligheid', die de civiele veiligheidsmaatregelen jegens de 'bt' (binnenlandse tegenstander) moest coördineren, ter voorbereiding op 'Uur U', het moment van de Sovjet-Russische inval.¹⁸⁶ Deze commissie overwoog in dit kader bijvoorbeeld 'het verhogen van het weerstandsvermogen van de bonafide burgerbevolking' door middel van propaganda, oftewel het 'zodanig inwerken op de opinie en instelling van een bepaalde groep personen, dat daaruit handelingen ten gunste van de eigen oorlogvoering voortkomen'.¹⁸⁷

Binnen de BVD bekwaamden Neervoort en Van den Heuvel zich in deze technieken.¹⁸⁸ Neervoort had de gedachte opgevat om namens een niet-be-

staande interne oppositie kritiek op de stalinistische lijn van partijleider Paul de Groot te ventileren – dit in de wetenschap dat ook vooraanstaande partijleden die koers betwijfelden – in de hoop daarmee interne tegenstellingen op te stoken. In het kader van ‘project-Toekomst’ stuurde hij namens anonieme CPN-leden tussen december 1956 en augustus 1957 vier brieven die qua woordkeus, papiersoort en nietjes werkelijk op interne partijstukken leken.¹⁸⁹ Neervoort oogstte succes: er ontstond een groep CPN’ers, met vooraanstaande communisten als Henk Gortzak en Gerben Wagenaar, die zich herkende in de kritiek en erover ging discussiëren. Uit deze groep kwam, op instigatie en met financiën van de BVD, het tijdschrift *De Brug* voort in een oplage van 3000 stuks.¹⁹⁰ De Groot voelde zich genoodzaakt om op de interne onrust in te gaan, maar deed dat vooral door zijn politieke standpunten te verharderen en, zoals hij in *De Waarheid* van 7 juni 1958 deed, de Brug-groep als revisionisten en ‘gecamoufleerde PvdA’ers’ weg te zetten.¹⁹¹

Het jaar daarop leidde ‘project-Phoenix’ van de BVD zelfs tot de oprichting van de Socialistische Werkerspartij (SWP), een partij die voor een deel uit door de BVD gerunde agenten bestond. Electoraal succes bleef uit, maar in operationeel opzicht was de operatie uiterst geslaagd. Paul de Groot vervreemde zich van zijn achterban door zich dieper in het stalinisme in te graven. Daarom zegden steeds meer CPN-leden en *Waarheid*-lezers op en verloor de CPN ook haar greep op de vakbeweging.¹⁹²

In Denemarken werd in dezelfde periode een soortgelijke operatie uitgevoerd. Via Deense kranten werd een splitsing geforceerd in de Deense communistische partij, die in 1958 leidde tot het afzetten van partijleider Aksel Larsen. Larsen werd vervolgens door de CIA gerekruteerd als agent.¹⁹³

De Commissie Inwendige Veiligheid en een machtige coördinator, 1956-1957

Ondanks die autonomie en die oprekking van het handelingsrepertoire tegenover de communistische dreiging, moest Eindhoven zich inspannen om zich binnen de Haagse bureaucratie te verzekeren van voldoende bestuurlijke legitimiteit. In die omgeving waren nog voldoende spanningen, ook nu de formele vorm en inhoud van de veiligheidsdienst gewaarborgd waren in het Koninklijk Besluit. De Nederlandse inlichtingengeschiedenis staat bol van de confrontaties tussen de Binnenlandse Veiligheidsdienst, de militaire inlichtingendiensten en de Buitenlandse Inlichtingendienst. Op werkniveau traden de dienst elkaar collegiaal tegemoet, vooral als er gemeenschappelijke onderzoeksbelangen waren, maar in de bestuurlijke en ambtelijke arena, waar gestreden werd om aanzien, professionaliteit, bevoegdheden en begrotingen, waren de spanningen endemisch.¹⁹⁴

Eindhoven versterkte zijn positie in zijn ambtelijke omgeving door goed samen te werken met andere ambtelijke en bestuurlijke spelers. Behalve met de

procureurs-generaal, de politiekorpsen en de Coördinatiecommissie vergaderde Eindhoven in dit kader ook met de in 1954 opgerichte Commissie Inwendige Veiligheid.¹⁹⁵ Deze poogde om in het kader van de Wet buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag, de civiele verdedigingsvoorbereidingen van civiele en militaire instanties te coördineren. De commissie moest van Drees niet op de proppen komen met 'onuitvoerbare idealen', maar met een advies waarin 'concrete maatregelen' waren vervat.¹⁹⁶ Eindhoven stelde zich in die commissie constructief op.

Een hoofdpijndossier waarover vergaderd werd, was 'Uur U' en de vraag 'waar, wanneer en in welke mate en in welke vorm een binnenlandse tegenstander zal pogen zijn bijdrage te leveren aan de vijandelijke oorlogvoering'.¹⁹⁷ Kon die tegenstander überhaupt wel worden uitgeschakeld?¹⁹⁸ Een verwante vraag was wie die binnenlandse tegenstander eigenlijk was. Eindhoven kon, op basis van de 'diepvrieslijsten' die de BVD bijhield, toelichten dat in feite alle communisten als binnenlandse tegenstander werden beschouwd. In zijn optiek zou 'de veiligheid van de staat primair van de zijde van het communistisch denkend bevolkingsdeel gevaar ondervinden'. Het doel van de 'te zijner tijd te treffen maatregelen diende derhalve te zijn het communistisch partijapparaat zodanig te mutileren, dat dit niet in staat zou zijn efficiënt te functioneren'. Het leidinggevende deel van dit apparaat moest 'geëlimineerd' worden – waarmee hij 'gearresteerd' bedoelde.

Tijdens de vergaderingen met de commissie rees het bezwaar dat de BVD-lijsten onwerkbaar waren. De duizenden mensen die erop stonden, waren onmogelijk in één klap te arresteren, detineren en te bewaken.¹⁹⁹ Eindhoven gaf de politiekorpsen de schuld. Volgens hem gebruikten zij de diepvrieslijsten als 'een welkome gelegenheid' om 'in tijden van spanning de totale communistische aanhang in hun gemeente te arresteren'.²⁰⁰ Daarom scherpte hij de criteria aan. Leden van opgeheven communistische organisaties, of van verwaarloosbaar kleine organisaties, hoefden niet langer op de diepvrieslijst te worden geplaatst. In 1956 stonden daarom nog maar tussen de achthonderd en negenhonderd personen op deze lijsten, een aantal dat in de jaren daarop steeds verder daalde.²⁰¹

Ook over hetgeen buiten de invloedssfeer van de BVD lag, dachten Eindhoven en Crabbendam mee. Zo moest een plan bedacht worden voor de bestemming van de staatsgevaarlijke personen. Iedere politieagent zou 'twee à drie arrestabele personen' in hechtenis nemen. Deze zouden vervolgens naar verzamelkampen in Noord-Brabant of IJmuiden worden gebracht om uiteindelijk overzee te worden getransporteerd. Crabbendam verzuchtte instemmend 'hoe eerder deze figuren het land uit waren, hoe beter'.²⁰² Een vergelijkbaar vraagstuk was hoe die arrestatie op 'Uur U' precies moest verlopen. Het gevaar bestond immers dat direct nadat de regering de Burgerlijke Uitzonderingstoestand had afgekondigd, de binnenlandse tegenstanders onderling zouden communiceren om elkaar te waarschuwen en vervolgens zouden vluchten of onderduiken.²⁰³ Omdat

de veiligheidsdienst geen executieve bevoegdheden had en dus niet mocht arresteren, móest de uitzonderingstoestand worden uitgeroepen voordat tot arrestatie kon worden overgegaan. Dat moest 's nachts gebeuren, besloten de plannenmakers, want dan waren de arrestanten vermoedelijk thuis en was de kans het grootst dat het verrassingseffect – zo elementair in deze plannen – inderdaad zou optreden.²⁰⁴ De kwestie leek praktisch niet op te lossen: er werd nog talloze jaren over vergaderd, totdat Einthovens opvolger Sinninghe Damsté in 1963 zei dat de symbolische werking van de arrestaties belangrijker was dan de feitelijke werking ervan. Niet arresteren zou de bevolking in het geval van een nieuwe inval te zeer demoraliseren.²⁰⁵

De BVD-leiding stelde zich tijdens de vergaderingen constructief op.²⁰⁶ Einthoven, Crabbendam en Sinninghe Damsté deelden hun kennis over het heimelijke optreden van de binnenlandse tegenstander en hadden bijvoorbeeld besprekingen met de vreemdelingenpolitie en het overleg der directeuren van elektriciteitsbedrijven over de beveiligingsmaatregelen, waarvan zij weer verslag deden in de commissie Inwendige Veiligheid. Daarmee maakte de dienst zich nuttig en dus nodig.²⁰⁷

Het was echter een andere zaak wanneer die samenwerking in de bureaucratie niet vrijwillig was, maar werd opgedrongen. Dan was Einthoven onverzettelijk en extreem formalistisch, zoals in 1956, toen hij niet kon voorkomen dat de tandeloze en inactieve Coördinatiecommissie werd vervangen door een 'zwarte' coördinator, die ook meer zeggenschap kreeg over Einthovens dienst. Dit was het gevolg van het disfunctioneren van de Coördinatiecommissie die in 1949 was opgericht. Tijdens de Suezcrisis en Hongaarse Opstand in 1956 kwam het kabinet namelijk tot de conclusie dat, hoewel behoefte bestond aan 'het laatste nieuws' tijdens deze crises, de contributie aan 'het algemeen regeringsbeleid van de diensten gezamenlijk bepaald gering' was. Inlichtingen speelden, kort gezegd, geen rol van betekenis op kabinetsniveau.²⁰⁸

Alle diensten afzonderlijk rapporteerden tijdens de Hongaarse crisis weliswaar aan hun eigen ministers, maar aan timing, vorm en inhoud van de rapportages van de Buitenlandse Inlichtingendienst, de militaire diensten en de Binnenlandse Veiligheidsdienst ontbrak iedere eenheid.²⁰⁹ Het was de taak van de Coördinatiecommissie om afstemming op deze aspecten te bespoedigen, maar zij slaagde daar volstrekt niet in. Als de commissie al bijeenkwam (in maart 1955 constateerden de fractievoorzitters dat de Coördinatiecommissie tweeëneuhalf jaar niet had vergaderd),²¹⁰ dan leidden de bijeenkomsten meestal tot hoogoplopende ruzies over competenties en zeggenschap. De onderlinge sfeer kenmerkte zich door een 'ongeremde concurrentie, een elkaar afsnoepen van nieuwtjes' en 'een weigering elkaar mededelingen te doen'.²¹¹

Daar kwam bij dat de gelijkwaardigheid van de verschillende diensten zo verabsoluteerd was dat geen van de leden een beslissing kon nemen over zaken die het ambtsterrein van de eigen minister overstegen. Terwijl het eerste kabinet-Drees de Coördinatiecommissie juist had opgezet opdat de ministers zich

niet voortdurend met de aansturing van de inlichtingengemeenschap hoefden te bemoeien, escaleerde nagenoeg iedere kwestie tussen de diensten tot op ministerieel niveau. Vooral Einthoven was er goed in geworden om bij iedere aanvaring met een inlichtingendienst zijn minister in te schakelen, die vervolgens met een van de andere ministers tot een vergelijk moest komen. Dat ergerde minister van Marine Kees Staf zózeer, dat hij in de zomer van 1955 een brandbrief schreef aan premier Drees.²¹²

Drees wilde zich er niet in mengen en zadelde zijn secretaris-generaal en secretaris van de Coördinatiecommissie, Cees Fock, met de kwestie op. Fock wist wel wat de oplossing was: de commissie afschaffen en een coördinator met meer macht instellen. Hij had zelfs al iemand op het oog: de directeur van het Defensiestudiecentrum, viceadmiraal F.J. Kist.²¹³ Fock verwachtte echter niet dat met de aanstelling van Kist alle samenwerkingsproblemen direct zouden worden opgelost. De militaire en civiele diensthoofden wantrouwden elkaar en liepen niet warm voor intensievere samenwerking.²¹⁴ Verder was coördinatie inherent ingewikkeld omdat dit 'een opgeven van een zeker gedeelte van de individuele verantwoordelijkheid van degenen, die worden gecoördineerd' omvatte. En tot dat opgeven waren de diensthoofden, die voor hun eigen invloedssferen hadden geknokt, niet zomaar bereid.²¹⁵ Ten slotte maakte 'het karakter van Mr. Einthoven' de instelling van een coördinator volgens Fock, die al sinds 1945 met Einthoven conflicten op inlichtingengebied uitvocht, 'minder gemakkelijk'. Hij wilde voorkomen dat Einthoven zich steeds 'achter de instructies van zijn minister kon verschuilen', een 'tactiek die Einthoven niet vreemd was'.²¹⁶

Fock bracht daarom zwaar geschut in stelling. Om de coördinator meer controle en inspraak in het beleid van de diensten te geven, wilde hij het Koninklijk Besluit openbreken. Daarin moest worden vastgelegd dat de diensthoofden verplicht waren stukken te overhandigen als de coördinator daarnaar vroeg, waarbij zij zich dus niet op hun geheimhoudingsplicht konden beroepen; eveneens zouden zij verplicht zijn om 'bij de bepaling van beleid de coördinator te raadplegen en hem op de hoogte te houden van de ontwikkeling'.²¹⁷

Oppositie van de diensthoofden kon niet uitblijven. Ook premier Drees had aanvankelijk bezwaren. Hij vreesde dat de coördinator, die Fock dus veel bevoegdheden meegaf ten aanzien van de diensten en daarom niet onder een van de ministers kon vallen, een almachtige 'superambtenaar' zou worden. Drees wilde daarom weten aan wie deze dan weer verantwoording verschuldigd was. Er volgde een pennen- en vergaderstrijd van enkele maanden, maar Fock wist zijn zin door te drukken. Op 3 april 1956 werd bekendgemaakt dat Kist was benoemd tot coördinator.²¹⁸

Aanvankelijk zag het er niet naar uit dat Einthoven zich zorgen hoefde te maken. Kist beschouwde de Binnenlandse Veiligheidsdienst als 'een onmisbaar instrument' om 'exacte gegevens te verzamelen' en deze met 'geruchten, gesprekken, zelfs stemmingen te combineren', en zodoende 'het te verwachten beleid van de tegenstander' in te schatten.²¹⁹ Hij had niettemin een politieke op-

dracht meegekregen, namelijk om de relevantie van inlichtingen voor het kabinetsbeleid op te schroeven. Daartoe zette hij in november 1956 naar analogie van de Canadese *Joint Intelligence Committee* het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN) op.²²⁰

Dit comité zou 'een bloemlezing' samenstellen uit de rapportages van alle diensten. Kist droeg Einthoven daarom op om uit 'de veelheid van incidentele gebeurtenissen een beeld van de vijandelijke manoeuvre' te vormen en die in een klein aantal zinnen toe te sturen aan het comité.²²¹ Gezien de brede ervaring met externe rapportage, met name bij Afdeling B, was dit voor de veiligheidsdienst geen moeilijke opdracht. De BVD schreef vanaf eind 1956 voor iedere 'inlichtingsamenvatting en beoordeling van de toestand', die ongeveer één keer per maand verscheen, een bijdrage onder het kopje 'politiek binnenland'. Hieronder bracht de dienst stevast ontwikkelingen in de CPN en de Eenheidsvakcentrale te berde en werd minutieus verslag gedaan van Paul de Groots contacten achter het IJzeren Gordijn.²²²

Een tweede interventie van Kist was voor Einthoven veel problematischer. Bij zijn aantreden had Kist namelijk een bundeltje brieven onder ogen gekregen waaruit bleek dat jaarlijks 141.000 Amerikaanse dollar aan de Binnenlandse Veiligheidsdienst werd overgeschreven. Daarmee reserveerde minister Beel jaarlijks 183.700 gulden op een geheime post op zijn begroting, waarmee het salaris van 53 BVD'ers kon worden betaald.²²³ Kist plaatste hier vraagtekens bij en liet dit aan minister Beel weten. Die gaf op 20 juni 1956 te kennen dat die bijdragen in principe beëindigd moesten worden, maar dat Drees hierover een beslissing moest nemen. Op die brief had plaatsvervangend hoofd van de BVD H.W. Felderhof met de hand aangetekend dat de 'bijlagen voorlopig gecontinueerd' werden omdat noch Beel, noch Drees, noch de minister van Financiën Johan van de Kieft de CIA-geldkraan wilde dichtdraaien.²²⁴

Kist ging daarmee niet akkoord, maar de kwestie was door een ministeriële wisseling van de wacht even blijven liggen. Beel had zijn positie als minister van Binnenlandse Zaken overgelaten aan partijgenoot Julius van Oven toen hij op 7 juli 1956 het onderzoek naar de Hofmans-affaire ging leiden. Maar toen in de lange formatieperiode na de verkiezingen van 13 juni 1956 bleek dat hij geen post kreeg, vertrok hij in oktober. Uiteindelijk werd de KVP'er Teun Struycken op 29 oktober 1956 minister van Binnenlandse Zaken.²²⁵

Ook in Struycken had Einthoven een loyale bondgenoot. Hij gaf Einthoven niet alleen carte blanche om tot psychologische oorlogvoering over te gaan, maar weigerde ook de Amerikaanse bijdragen te schrappen. Einthoven had hem daar ook wel een reden voor gegeven: hij zei dat het schrappen alleen mogelijk was zolang het Amerikaanse bedrag 'volledig geremplaceerd werd'. Struycken zag het niet zitten om zelf naar geld op zoek te moeten gaan en liet het daar maar bij zitten. Kist niet: hij klom op 21 januari 1957 in de pen en schreef Drees begrip te hebben voor het feit dat de financiële toelage het mogelijk maakte 'de illegale activiteiten van hier te lande verblijvende diplomatieke en han-

delsvertegenwoordigers van de communistische landen deugdelijk te observeren'. Hij begreep bovendien dat hier niet alleen de nationale veiligheid in het geding was, maar die van het gehele NAVO-bondgenootschap. Ook begreep Kist dat een falende Nederlandse contra-inlichtingendienst tot gevolg zou hebben dat 'de Amerikanen en mogelijk zelfs de Engelsen zelf contraspionageactiviteiten hier te lande gingen bedrijven', iets wat tot enorme diplomatieke moeilijkheden kon leiden. Kist vond het zelfs nog te billijken dat de Amerikanen net als bij de 'open verdediging' grote bijdragen zouden leveren aan de 'geheime verdediging'.²²⁶

Maar toch was Kist tegen de subsidies: in wezen legde de regering daarmee namelijk de soevereiniteit in Amerikaanse handen. Het observeren van de communisten bracht met zich mee dat 'ook Nederlandse personen, waarmee deze Russen contacten zouden leggen, in de zaak betrokken zouden worden'. Dat betekende dat 'met Amerikaans geld', oftewel in opdracht van de Amerikanen, 'Nederlanders door Nederlandse ambtenaren werden nagegaan' – een situatie die volgens de heersende rechtsbegrippen 'zeer aanvechtbaar' was. Daarmee zou Drees de verdenking op zich laden dat 'Nederland in deze niet onafhankelijk optrad'.²²⁷ Kist: 'Mijn conclusie is dan ook, dat ik het meebetalen van de Amerikanen aan de B.V.D. bepaald bedenkelijk acht'.²²⁸

Bovendien wilde Kist meer weten over 'de dollarpot'. Er gingen geruchten dat Eindhoven flink wat Amerikaanse dollars had gespaard en daarmee een geheim fonds buiten de begroting had opgebouwd, waarover het diensthoofd vrij kon beschikken. Ook dit vond Kist niet in lijn met de parlementaire democratie. Kist, die bevoegd was om te vragen naar de stukken die de omvang van die dollarpot lieten zien, kreeg nul op het rekest.²²⁹

Eindhoven weigerde aan zijn verzoek te voldoen. Op hoge poten schreef hij op 15 februari 1957 Kist een brief waarin hij volhield dat 'deze aangelegenheid boven de bemoeienis van de coördinator uitging'. Als Kist dat anders zag, moest hij maar contact opnemen met minister Struycken.²³⁰ Dat deed hij, maar ook Struycken probeerde de coördinator af te wimpelen. Een maand lang bleef de brief van Kist onbeantwoord, waarna hij nog maar eens een brief schreef. Daarin verklaarde Kist dat 'de onzekerheid over zijn positie en bevoegdheden ten aanzien van de BVD' een storende invloed hadden op zijn werkzaamheden als coördinator.²³¹ Op 27 maart gaf Struycken Kist gelijk. De coördinator had inderdaad de bevoegdheid de stukken in te zien om zich over de 'taakverdeling en doelmatige financiering' een beeld te vormen. Eindhoven kon zich dus niet achter zijn geheimhoudingsplicht verschuilen en hij moest Kist de stukken overhandigen.²³²

Die slag had Kist dus gewonnen, maar de strijd nog niet. Geen minister wilde zich aan de subsidiekwestie branden, dus deze verdween voor enkele jaren in een bureaula. Pas na Einthovens pensionering in 1961 viel het besluit om de directe Amerikaanse bijdragen af te bouwen en pas in 1967 werd geen enkele BVD'er meer betaald door de CIA. De bijdragen werden overigens feitelijk niet

afgebouwd, alleen anders besteed: er mocht geen personeel van betaald worden, maar wel apparatuur van worden aangeschaft.²³³

Niettemin moest Einthoven voor het eerst in jaren accepteren dat hem door een ambtelijke speler opvattingen over de vorm van het inlichtingenwerk werden opgelegd. Hierbij ging het om de inbedding van de veiligheidsdienst, in zekere zin dus om de bestuurlijke legitimiteit. Waar hij tot dan toe nagenoeg iedere ambtelijke of politieke invloed had weten te neutraliseren, moest hij nu toestaan dat de coördinator de inzage van stukken kon afdwingen. Einthoven moest de coördinator zelfs enige invloed op het beleid van de dienst toestaan.

Het primaat van de politiek: de begroting begrensd in 1957

In 1957 kwam daar nog een politieke ingreep bij. De begroting voor het jaar daarop werd voor het eerst in tien jaar begrensd. Bij het opstellen van de begrotingsplannen voor 1958 had het vierde kabinet-Drees besloten te bezuinigen. Ook minister van Binnenlandse Zaken Struycken moest eraan geloven. De minister van Financiën, Henk Hofstra, had Struycken zelfs specifiek opgedragen om bij de Binnenlandse Veiligheidsdienst een begrotingsplafond in te stellen van 6 miljoen gulden, met een maximale personeelssterkte van zeshonderd man.²³⁴ Een groot onrecht, vond Einthoven. Volgens een oud groeischema zou de Binnenlandse Veiligheidsdienst achthonderd medewerkers tellen in 1957, ongeveer honderdzestig man meer dan Einthoven aan het eind van 1957 dacht te bereiken. In feite had hij dus al bezuinigd, luidde zijn argumentatie.

Verdere bezuinigingen stonden gelijk aan kapitaalvernietiging, brachten onnodige gevaren met zich mee én leverden economische schade op, vond Einthoven. Op 13 juli 1957 schreef hij een brandbrief waarin hij zeven argumenten presenteerde om de, in zijn ogen, onterechte politieke ingreep alsnog af te wenden. Drie ervan geven een mooi inzicht in Einthovens kijk op aard en waarde van zijn dienst. Ten eerste miskende de bezuiniging 'het karakter en de taakvervulling van de dienst', trapte Einthoven af. De resultaten van 'observering van personen, nodig om een subversieve mentaliteit te kunnen bepalen', lieten in de regel jaren op zich wachten. Een 'aangeboorde bron' begon niet eerder dan na 'een jaar of vier te vloeien', om over het verwerken, analyseren en rapporteren van gegevens nog maar te zwijgen. Het feit dat de BVD op dit moment 'gegeven de beperkte opzet' de veiligheid van de Staat onder controle had, was volgens Einthoven te danken aan de 'zorgvuldige opbouw van het beveiligings- en inlichtingenapparaat'. Het doorbreken van die continuïteit stond in 'lijnrechte tegenstelling met de principes, welke een veiligheidsdienst behoren te kenmerken'. Bovendien zou een 'ongunstige wending in de conjunctuur onmiddellijk een grotere activiteit van de dienst eisen, aangezien alsdan een verschuiving naar extreem links te verwachten viel'.²³⁵

In de tweede plaats vond Einthoven de bezuinigingen ronduit gevaarlijk. Medewerkers van de dienst hadden namelijk een 'zeer bijzondere geheimhou-

dingsplicht'. Voorkomen diende te worden 'dat betrokkenen in de gemoedstoestand kwamen om die verplichting niet ernstig na te komen'. Omdat de dienst tot op heden in een 'fase van opbouw' verkeerde, waren er volgens Einthoven nog geen mensen de laan uitgestuurd. Iedereen was tevreden, dus ongelukken bleven uit. Het besluit tot bezuiniging zou volgens Einthoven nu een 'geladen sfeer' en 'fatale spanning geven'. Gedwongen ontslagen konden niet uitblijven; de wrok greep om zich heen. En tegen wrok was zelfs het meest zorgzame personeelsbeleid niet opgewassen.²³⁶

Ten slotte beweerde Einthoven dat het kabinet zichzelf met deze bezuiniging in de voet schoot, omdat het beveiligingsniveau omlaag zou gaan. De BVD had namelijk 'ondanks de opgelegde beperkingen *standing* opgebouwd' door een 'uitzonderlijk hoog niveau van beveiliging' te realiseren.²³⁷ In zijn memoires verhaalde Einthoven hoe een 'officiële Amerikaanse commissie' met eigen ogen had gezien dat 'de *security* in Nederland beter verzekerd was dan in Amerika'.²³⁸ Daardoor kreeg het Nederlandse bedrijfsleven allerlei licenties en vestigden zich hier Amerikaanse bedrijven. Nu bezuinigen zou het Amerikaanse vertrouwen in de *security-mindedness* van Nederland schokken, tekende Einthoven uit, 'met het vermoedelijk resultaat, dat de animo om in Nederland de Amerikaanse bedrijvigheid te verhogen, snel zou bekoelen'. Het verlies aan economische bedrijvigheid stond vanzelfsprekend in geen verhouding tot een absoluut gezien geringe bezuiniging, redeneerde Einthoven verder.²³⁹

Zijn eloquente bezwaren ten spijt, Einthoven moest de begrenzing van zijn begroting accepteren.²⁴⁰ Gedwongen afvloeiing was onafwendbaar, met alle veiligheidsrisico's van dien, want Einthoven mocht niet boven de zeshonderd formatieplaatsen uitkomen.²⁴¹ De dreigingspercepties, organisatie en legitimiteit had Einthoven dan wel in eigen hand, de begroting bleef een zaak van zijn politieke omgeving. Daar had hij zich in te schikken, net als naar het politieke besluit om een coördinator in te stellen.

Dreiging, organisatie en legitimiteit binnen de BVD ter discussie, 1958-1959

Ook andere spelers in de omgeving van de veiligheidsdienst gingen zich eind jaren vijftig roeren. Op 30 juni 1958 bekritiseerde de commissaris van de Koningin van Zuid-Holland, J. Klaasesz, bijvoorbeeld het belangrijkste inlichtingenproduct dat de Binnenlandse Veiligheidsdienst verspreidde: het maandoverzicht. 'Nu ze toch eenmaal werden uitgegeven en verspreid', wilde Klaasesz deze overzichten best blijven ontvangen, want ze boden hem immers een aardig inzicht in 'malafide stakingen' en de 'achtergronden' van acties van extremisten. Klaasesz vond echter dat de veiligheidsdienst te gewichtig en te geheimzinnig over de maandrapporten deed. 'De rapporten tot nu toe' waren voor zijn werk 'van zeer weinig nut geweest'. Als er echt iets aan de hand was, kreeg de commissaris de inlichtingen wel 'heet van de naald'²⁴² en niet uit de maandoverzichten. Daar stond weinig geheims in, maar de 'toch heus niet zo belangrijke'

maandoverzichten waren desondanks gerubriceerd als staatsgeheim. Dat verplichtte Klaasesz tegen zijn zin in tot de zorg voor die rapporten. Hij moest ervoor zorgen dat ze 'niet gingen slingeren en in verkeerde handen geraakten', maar vond het nogal bezwaarlijk zijn archiefambtenaar op te zadelen met de 'onnodige verantwoordelijkheid in de kast ruimte te maken' om 'het maandelijkse rapport van de BVD op te leggen tot het volgende rapport verscheen'. Deze 'aan tijd gebonden berichtgeving' bestond uit stof waar Klaasesz niet dagelijks mee te maken had, zoals 'beschrijvingen van achtergronden over bijvoorbeeld interne ruzies in de CPN'. Mocht Klaasesz daarom niet de maandoverzichten tot aan het voorlaatste nummer in de brandoven vernietigen?²⁴³

Het lijkt er niet op dat Klaasesz' kritiek op het maandoverzicht gevolgen had, maar de brief was exemplarisch voor een omgeving die steeds mondiger werd. Ook in het parlement kwamen meer vragen: droeg de BVD er wel zorg voor dat gegevens uit antecedentenonderzoeken niet aan bevriende diensten werden gegeven?²⁴⁴ En kon hij beloven geen inlichtingenwerk aan universiteiten te ontplooien?²⁴⁵

Vanaf 19 mei 1959 kwam de veiligheidsdienst bovendien onder een nieuwe minister te werken, nadat in december 1958 de rooms-rode coalitie was gevallen. Na de Tweede Kamerverkiezingen van 12 maart 1959 trad het centrum-rechtse kabinet-De Quay aan, waarin de liberaal Edzo Toxopeus minister van Binnenlandse Zaken werd. In de zes jaren daarop nam hij de BVD onder zijn hoede. Naar eigen zeggen bezorgde de veiligheidsdienst hem nooit 'slapeloze nachten' en had hij groot vertrouwen in 'het democratische gehalte' van de dienst, maar dat weerhield hem er niet van zich meer dan zijn voorgangers te bemoeien met de vorm en inhoud van het binnenlandse veiligheidswerk, zoals in hoofdstuk 4 nader aan de orde zal komen.²⁴⁶

De meest fundamentele en veelomvattende twijfel aan de bestaande invulling van de dreigingspercepties, organisatie en legitimiteit van de veiligheidsdienst werd in 1959 echter geformuleerd in eigen gelederen. Een van de afdelingshoofden, Andries Kuipers, had op verzoek van Eindhoven in het kader van de begrotingsbeperking een rapport geschreven: *Schets voor een doelmatige organisatie van de Dienst*. Daarin reflecteerde Kuipers op een systematische manier op de invulling van de missie en de positionering van de veiligheidsdienst ten opzichte van de politieke, ambtelijke en maatschappelijke omgeving. In mei 1959 stuurde hij het aan de dienstleiding.

Wie, zo trapte Kuipers af, wilde weten wat 'doelmatig' was, 'moest zijn doel zo scherp mogelijk bepalen'.²⁴⁷ In het Koninklijk Besluit was weliswaar een taakstelling geformuleerd, zoals 'het inwinnen van gegevens over staatsgevaarlijke activiteiten en extremistische stromingen', maar 'over de doelstelling werd gezwegen', merkte Kuipers op.²⁴⁸ Tot dusver had de dienstleiding daarom zelf doelstellingen geconstrueerd, zonder daar met de minister formele afspraken over te maken of die formeel vast te leggen. In de praktijk was het gemis van doelstellingen dus nog niet zoveel gebleken, omdat 'iedere leidinggevende func-

tionaris binnen de BVD wel de indruk zal hebben gehad dat hij wel wist wat het doel was', schreef Kuipers.²⁴⁹

Onder invloed van de veranderende internationale verhoudingen zou volgens Kuipers echter op korte termijn 'nog veel meer onzekerheid over het doel' ontstaan. Met een paar zinnen trok Kuipers de dominante anticommunistische dreigingspercepties van de BVD in twijfel. De definities van 'staatsgevaarlijk' en 'extremistisch' werden ook binnen de BVD wel bediscussieerd, bijvoorbeeld naar aanleiding van een instructie aan de politieverbindingen van halverwege de jaren vijftig. Daarin werden deelnemers aan Waarheid-Zomerfeesten en aan puzzelwedstrijden of verlotingsacties van extremistische uitgaven en 'personen die hun vakantiebonnen op EVC- of Centrum-kantoren lieten verzilveren' als staatsgevaarlijk gedefinieerd.²⁵⁰ Maar een fundamentele reflectie op die dreiging en de taak van de veiligheidsdienst tegenover die dreiging bleef uit.

Kuipers dacht daar wel over na en stelde dat westerse veiligheidsdiensten sinds de Tweede Wereldoorlog een 'sterke militaire associatie' hadden gehad.²⁵¹ Zij beschermden het land tegen 'de geheime voorbereidingen die door een potentiële militaire tegenstander in het eigen land werden getroffen'.²⁵² Daartoe 'moesten de eigen geheimen bewaard worden', de 'spionnen opgespoord en onschadelijk gemaakt' en diende 'de eventuele 'binnenlandse hulp' te worden geregistreerd 'om zo nodig onverwijld onschadelijk te worden gemaakt'. Daar kwam onder invloed van het nationaalsocialisme 'de ideologie als wapen in de machtsstrijd' bij, een wapen dat ook de communisten feilloos toepasten. Daarom rekende Kuipers ook het ontwikkelen van een 'verdedigingstechniek' op ideologisch vlak tot het takenpakket van veiligheidsdiensten.²⁵³

Nu trad echter een 'krasse verandering in de militaire verhoudingen' op. Er was een toestand ontstaan waarbij de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten 'gelijkelijk en effectief elkaars ondergang konden bewerkstelligen'. Militair kwam de zaak vast te zitten en 'in het bewustzijn van de mensheid' was het besef doorgedrongen dat de twee grootmachten het oorlogspad 'op straffe van zelfvernietiging' niet konden blijven bewandelen.²⁵⁴ De BVD en de andere westerse veiligheidsdiensten zouden als gevolg hiervan 'te maken krijgen met een depreciatie van hun traditionele taak'. Niet 'welk wapen werd gebruikt, maar of het gebruikt werd was van belang'; politieke intenties en economische capaciteit zouden dus veel belangrijker worden dan de klassieke militaire gegevens, betoogde Kuipers.²⁵⁵

Natuurlijk bleef het beveiligings- en contra-inlichtingenwerk belangrijk. Ook Kuipers vond communisten niet te vertrouwen vanwege hun loyaliteit aan Moskou, maar de nadruk moest komen te liggen op de studie en analyse van de internationale communistische activiteiten in hun relatie tot de ontwikkelingen in Nederland. Die trend was al ingezet door de 'afgenomen binnenlandse betekenis van het communisme'.²⁵⁶

Dat communiceerde de BVD ook naar de Vaste Kamercommissie en in de maandoverzichten: de Communistische Partij Nederland was geïsoleerd en in-

tern verdeeld. Aan het eind van 1959 bevond de CPN zich 'op een dieptepunt van haar bestaan'. Bij iedere verkiezing stemden minder mensen op de partij, het aantal leden was teruggelopen tot een naoorlogs historisch laag aantal van 11.500 leden en als gevolg daarvan verkeerden de partijleden in een 'gedeprimeerde stemming'.²⁵⁷ De CPN bleef echter 'voorpost in Nederland van het internationale communisme, een middel tot het propageren van de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie en van de communistische ideologie in het algemeen'.²⁵⁸

Daarom stelde Kuipers voor om de CPN niet langer te zien als interne militaire dreiging, maar als een gecombineerde externe en interne dreiging van bovenal politieke en economische aard. Dit was een radicale herinterpretatie van de communistische dreiging en de gevolgen voor de veiligheidsdienst zouden ingrijpend zijn. Allereerst zou de filosofie van de beveiliging niet geijkt moeten worden op het scenario van een militaire aanval, maar op politieke beïnvloeding. De 'premissie van de geneigdheid van de gemiddelde communist tot het plegen van spionage en sabotage' was volgens Kuipers niet houdbaar gebleken. De BVD moest niet kijken naar de militaire schade die communisten konden aanrichten, maar diende in plaats daarvan te 'voorkomen dat de communisten hun politieke ideeën in bestuursdaden konden omzetten' en hen daarom weren uit het 'staatsbestuur en internationale organisaties', evenals uit het onderwijs waar zij een 'gevaar betekenden'.²⁵⁹ Nu volgens Kuipers 'de vijfde colonne-activiteit een vage mogelijkheid was geworden', zou bijvoorbeeld Afdeling B de communisten niet meer als militair gevaar moeten beschouwen. Zij waren gevaarlijker uit politiek, cultureel en economisch oogpunt.²⁶⁰

Ook Afdeling C kreeg met veranderingen te maken. In plaats van te focussen op de heimelijk opererende, vijandelijke inlichtingenofficier die onder diplomatieke dekmantel op zoek ging naar militaire geheimen, moest de dienst zich nu richten op 'de agent die op openlijke wijze politieke oogmerken nastreefde'. Dat was nogal 'onwennig' en vergde een andere werkwijze.²⁶¹ Afdeling C zou minder nadruk moeten leggen op 'het doen', dus de operationele aspecten van de spionagebestrijding, om zich meer te richten op 'de studie en analyse' van het internationale communisme. Hun *cases* zouden zij ook moeten onderzoeken vanuit dat perspectief.²⁶²

Daarnaast wilde Kuipers een veiligheidsdienst die veel meer aan psychologische oorlogvoering deed. Het was namelijk op termijn niet houdbaar om vreemdelingen en dus communistische agitators buiten de deur te houden. In plaats daarvan moesten 'de ideeën hun werk doen'. Een westerse cultuur 'die deze confrontatie niet aandurfde' was volgens Kuipers 'tot ondergang gedoemd'. Zo zou de BVD de 'westerse vrijheidsgedachten' actiever onder de aandacht van burgers van achter het IJzeren Gordijn kunnen brengen.²⁶³

In de rest van zijn rapport verkende Kuipers wat deze veranderde inzichten voor gevolgen hadden voor de *modus operandi*, de inzet van de inlichtingenmiddelen en de organisatiewijze. Het belang hiervan was nauwelijks te on-

derschatten. Hij drukte Einthoven dan ook op het hart 'om de realiteit van de depreciatie van de traditionele taak van de BVD onder ogen te zien'. Als deze ontwikkeling in de internationale verhoudingen zou doorzetten, sloot Kuipers af, zou dat vroeg of laat gevolgen hebben voor de begroting en de omvang van de dienst.²⁶⁴

CONCLUSIE

Kuipers was zijn tijd vooruit. In de jaren zestig en zeventig, toen de dooi in de Koude Oorlog was getreden, kwam de militaire oriëntatie van de BVD-werkzaamheden op het vlak van beveiliging, contra-inlichtingen en extremismebestrijding onder druk te staan, met als gevolg dat politiek en maatschappij in toenemende mate vraagtekens zetten bij aard van de dreigingspercepties, de organisatievorm en legitimiteit van de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Einthoven maakte dat als diensthoofd niet meer mee, want hij ging in 1961 met pensioen. Hij maakte tussen 1952 en 1961 juist een periode mee waarin de ambtelijke, maatschappelijke en politieke omgeving van de veiligheidsdienst tamelijk rustig en overzichtelijk was.

De speler die in de jaren vijftig de grootste invloed uitoefende op de dreigingspercepties, organisatie en legitimiteit van de veiligheidsdienst, was Einthoven zelf. Hij gebruikte die invloed om van de BVD een frontspeler te maken in de strijd tegen het wereldwijde communisme, dat in zijn ogen de gehele vrije, westerse wereld bedreigde en daarom zelfs met psychologische oorlogvoering bestreden diende te worden. De veiligheidsdienst was in Einthovens ogen de 'bestrijder van een subversieve mentaliteit', die in hoofdzaak de inlichtingenactiviteiten van communistische diensten bestreed en zicht hield op de communistische vijfde colonne. Einthovens stempel op de veiligheidsdienst was dus groot, maar allesbehalve uniek. Hij was een man van zijn tijd. In veel westerse landen werd op een vergelijkbare manier aangekeken tegen het communisme. Naast nationale vijanden van separatistische, koloniale of anderszins binnenlands-politieke origine, spanden de meeste westerse veiligheidsdiensten zich in om zicht te krijgen op de inlichtingenactiviteiten van de Sovjet-Unie en de communistische 'vijfde colonne' op eigen bodem.²⁶⁵

Einthoven dulde hierbij nauwelijks politieke, bureaucratische en maatschappelijke bemoeienissen. Hij riep hoofdredacteuren op het matje als er een publicatie dreigde die hem onwelgevallig was, en met enige inspanning kon hij zelfs 'bonafide', dus niet-communistische Kamerleden ertoe bewegen om kritische vragen over zijn dienst in te trekken.²⁶⁶ Desondanks kon hij niet verhinderen dat enkele ambtelijke en parlementaire spelers zich toch met zijn werk bezig gingen houden. Het kabinet sprak zich uit over de dreigingspercepties van de dienst en droeg Einthoven op om óók regelmatig over extreemrechts te rapporteren.

De Bijzondere Voorlichtingscommissie trok de legitimiteit van de dienst in twijfel. Zij vond dat de BVD niet rechtstreeks in contact mocht staan met het publiek, maar dat BVD-rapporten over de communistische beweging in Nederland wél gebruikt mochten worden om de Nederlandse bevolking voor te lichten over de gevaren van het communisme. Ook de voorzitter van de Vaste Kamercommissie, Jaap Burger, deed enkele suggesties op het vlak van de legitimiteit van de dienst. Hij vond dat de BVD aanhangers 'van alle democratische partijen' in dienst moest nemen zodat het 'begrip voor alle levens- en maatschappijbeschouwelijke onderscheidingen in natura' voorhanden was. Ook wilde hij weten over hoeveel Nederlanders de BVD eigenlijk dossiers aanlegde en adviseerde hij om aan de bevolking uit te leggen dat alleen een klein groepje gevaarlijke Nederlanders voor de BVD hoefde te vrezen. En ten slotte probeerde de commissie-Beel naar aanleiding van de Hofmans-affaire om de dreigingspercepties van de dienst zo op te rekken dat Eindhoven de gangen van prins Bernhard in het buitenland zou nagaan.

Het grote verschil met de tweede helft van de jaren veertig was dat Eindhoven nu degene was die bepaalde welke vorm en inhoud de veiligheidsdienst kreeg. De invloeden van de Bijzondere Voorlichtingscommissie, de Vaste Kamercommissie en de commissie-Beel wist Eindhoven vrij gemakkelijk onschadelijk te maken. Eindhoven was diensthoofd, beleidsmaker en toezichthouder tegelijk. Dit veranderde enigszins toen hij moest toestaan dat zijn dienst ondergeschikt werd aan de zeggenschap van coördinator Kist, die vervolgens de Amerikaanse subsidies ter discussie stelde. Kist vond het namelijk kwalijk dat de Nederlandse ambtenaren die Nederlandse onderdanen in de gaten hielden, daarvoor ten dele betaald werden door de Verenigde Staten. Dan was Nederland niet langer soeverein, vond Kist. Eindhoven kon evenmin een begrotingsplafond voor 1958 ongedaan maken.

Er waren kortom wel pogingen om vorm en inhoud van de dienst aan te passen, maar die bleven zonder (ingrijpende) gevolgen. Eindhoven was in de jaren vijftig dus de sterkste speler in het spel rond de veiligheidsdienst. Dat een paar jaar later de dreigingspercepties, organisatie en legitimiteit onder druk zouden komen te staan door de ontwikkelingen die Kuipers in zijn rapport schetste, kon Eindhoven niet bevroeden. Hij liet een autonome, machtige veiligheidsdienst achter.

Eindhoven beschouwde die grote mate van zelfstandigheid overigens niet als een onverdeeld genoegen. Deels was deze immers een manifestatie van politieke desinteresse. De meeste politici vonden het inlichtingenwerk niet zo vreselijk belangrijk.²⁶⁷ Dat kon Eindhoven niet goed begrijpen, dus legde hij dit uit als politieke angst: volgens hem was de Binnenlandse Veiligheidsdienst 'voor de regering een bakje explosieven dat elk ogenblik kon ontploffen'. 'Men wilde er dus zo min mogelijk over horen om steeds te kunnen zeggen: *das habe ich nicht gewusst*', blikte hij na zijn carrière terug.²⁶⁸ Die houding veranderde in de loop van de jaren zestig, toen de maatschappij invloed ging uitoefenen op de veiligheidsdienst.

In het volgende hoofdstuk wordt nader geanalyseerd hoe verschillende spelers uit de samenleving zich een beeld vormden van de vorm en inhoud van de veiligheidsdienst en hoe zij die opvattingen steeds dwingender oplegden aan de veiligheidsdienst.

